

PSW-papers

Departement Politieke
en Sociale Wetenschappen
Universiteit Antwerpen - UIA

PSW-papers

1999/Extra Nummer

**Kritische geluiden in
tijden van oorlog:
de Kosovo-crisis**

ONS CONTACT GEEFT ENERGIE.

Tientallen keren per dag hebben wij contact met elkaar. Elke keer u het licht aansteekt, de televisie of de verwarming aanzet. Elke keer u elektriciteit of aardgas nodig hebt, voor uw beroep of uw onderneming.

Tientallen keren per dag ervaart u hoe onze 16000 medewerkers steeds klaar staan. Om op elk moment van de dag of nacht de energie te leveren waarop u rekent.

ELECTRABEL

Kritische geluiden in tijden van oorlog: de Kosovo-crisis

Extra PSW-paper
Mei 1999

De Clinton-Doctrine: militaire diplomatie wordt standaard-beleidslijn <i>David Criekemans</i>	5
Het Westerse oorlogsdiscours tijdens de eerste drie weken van de Joegoslavische oorlog: een vergelijking met de Golfoorlog <i>Nico Carpentier</i>	11
De crisis in Kosovo. Een scharniermoment tussen Rusland en het Westen? <i>Sarah Helsen & Yvan Vanden Berghe</i>	25
Slachtofferschap ge(re)construeerd: beelden van slachtoffers van de 'oorlog in Europa' en hun hulpverleners in het Vlaamse televisienieuws. <i>Sonja Spee & Magda Michielsens</i>	33
Economische reus, politiek dwerg en militaire muis: mogelijkheden en beperkingen van een gemeenschappelijk EU-beleid ten aanzien van Kosovo <i>Peter Bursens</i>	45
Kosovo kleurt je dag <i>Sofie Damen & Dimitri Mortelmans</i>	53
Successen en pijnpunten van een uniek dialoogproject <i>Jan Manssens</i>	59

Colofon

PSW-Papers is een initiatief van het departement Politieke en Sociale Wetenschappen van de Universiteit Antwerpen - UIA. De paperreeks heeft als doel het wetenschappelijk onderzoek dat aan het departement wordt verricht, te valoriseren en aan de buitenwereld kenbaar te maken.

Redactie:

Herman VAN PELT, coördinator
Peter BURSENS
Sven DE BRUYN
Kristof DE LEMANS
Dirk STOFFELEN

Redactieadres:

PSW-PAPERS
Universiteitsplein 1
B-2610 Antwerpen (Wilrijk)
Fax: + 32 3 820 28 82
E-mail: pswpaper@uia.ua.ac.be

PSW-Papers verschijnt viermaandelijks: maximaal 12 nummers per jaar, in de regel telkens 4 nummers op 3 publicatiemomenten (1 maart, 1 juli en 1 december) waarbij naar een evenwicht wordt gestreefd in bijdragen uit de verschillende afstudeerrichtingen van het departement (Bestuurswetenschappen, Communicatiewetenschap, Internationale Politiek en Sociale Wetenschappen).

Meer informatie over PSW-Papers en het departement Politieke en Sociale Wetenschappen vindt U op de website: <http://psw-www.uia.ac.be/psw/>

Bijkomende exemplaren kunnen aan de hand van het ingesloten formulier worden besteld op bovenstaand adres aan de prijs van 100 BEF (incl. verzending). De betaling gebeurt door het vereiste bedrag over te schrijven op het rekeningnummer 001-1354227-86 met vermelding van 'psw-papers'. Studenten kunnen op het redactiesecretariaat nummers verkrijgen aan 50 BEF.

ISSN: 1373-0770

V.U.: Herman VAN PELT

Woord vooraf

Sinds woensdag 24 maart bombardeert de NAVO Joegoslavië. Sinds ongeveer even lang wordt de publieke opinie geconfronteerd met ooggetuigenverslagen van 'onze man in Belgrado', met persconferenties van welbespraakte woordvoerders en met ad hoc analyses van militaire strategen. Later mengden de vredesbeweging en de academische wereld zich in het debat via interviews en vrije tribunes. Welke meerwaarde kan deze PSW-paper dan nog brengen?

Vooreerst vond het departement PSW van de UIA dat het zijn stem moest laten horen in het lopende debat. Er huist op het departement immers ruime expertise om de (noodzakelijke) vluchtigheid van vele media te overstijgen en verschillende aspecten van de crisis in perspectief te plaatsen. Tegelijk is het uiteraard nog te vroeg voor diepgaande wetenschappelijke analyses. Maar kan en mag de academische wereld wachten tot het allemaal voorbij is om dan te zeggen hoe het wel had moeten aangepakt worden? Wij vinden van niet. Bovendien hebben ook wetenschappers een opinie. Moeten zij dan uit naam van de wetenschappelijke afstandelijkheid aan de zijlijn gaan staan? We vinden van niet. Vandaar dit extra nummer van PSW-papers.

Het resultaat is een heterogeen geheel van essays geworden waarin steeds een evenwicht is gezocht tussen snelheid en diepgang, tussen analyse en engagement. Velen werden immers vanuit hun vakgebied uitgedaagd om de meest uiteenlopende vragen te beantwoorden. Waarom de toevlucht tot militaire diplomatie in de internationale politiek? Is het westerse discours verschillend van het discours tijdens de Golfoorlog? Waarom staat de Europese Unie aan de zijlijn? Hoe worden de slachtoffers in de media voorgesteld? Wat is de positie van Rusland in dit conflict? Wat moeten we denken van die plotse aanval van liefdadigheid? En wat zijn de kansen van *cross community work*? Wij hebben natuurlijk niet alle antwoorden op deze vragen. Hopelijk roepen deze vragen na een eerste antwoord zelfs nog meer vragen op. We staan dan ook open om het debat verder te voeren.

Herman Meulemans
Voorzitter departement PSW - UIA

De Clinton-Doctrine: militaire diplomatie wordt standaard-beleidslijn

David Criekemans

We leven in het post-Koude Oorlogstijdperk. Tien jaar geleden meenden Westerse politici nog dat de toekomstige taken van het leger drastisch zouden veranderen. Voortaan zou de hoofdbrok bestaan uit peace-keeping en humanitaire missies. Het nieuwe decennium bracht evenwel meer bloedige conflicten dan ooit verwacht. Niet zozeer ging het om 'klassieke' interstatelijke clashes, maar om intrastatelijke scheuringen. Het vermelden van enkele onder hen spreekt op zich reeds boekdelen: Somalië (1992-1993), Rwanda (1994, 1 miljoen slachtoffers), ex-Joegoslavië (1991-1995), Tsjetsjenië (1995-1996), en dan nu Kosovo. In vele van deze conflicten bleek de 'internationale gemeenschap' om velerlei redenen niet in staat om (op adequate wijze) in te grijpen. Vooral de Westerse machten (met name: de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk) werden gegrepen door een toenemende frustratie over de gang van zaken binnen de Verenigde Naties. Het zou een keerpunt betekenen. Dit artikel schetst hoe de huidige NAVO-operatie *Allied Force* tegen Slobodan Milosevic moet gezien worden in het licht van de nieuwe veiligheidsdoctrine die recent door de VS werd ontwikkeld. We stellen ons de haast existentiële vraag naar de haalbaarheid van een dergelijke strategie in de internationale politiek.

De Clinton-doctrine: omzeilen van het 'niet-inmengingprincipe'?

In 1998 ontwikkelde president Clinton tezamen met zijn Nationale Veiligheidsraad (NSC) een nieuwe 'veiligheidsstrategie voor de 21ste eeuw'. Wat is de essentie van deze '*Clinton-Doctrine*'? Ze stelt dat de VS (in ruime zin: 'het Westen') nog het best de internationale stabiliteit kan bewaren in de gebieden waar ze vitale belangen heeft, als ze in de andere gebieden de instabiliteit rechtstreeks 'te lijf' gaat, hoe onbeduidend deze ook mag zijn. Zoniet zou deze zich kunnen gaan intensiveren en verder verspreiden. (Klare, 1999). De Clinton-doctrine is een erg (pro-)actieve strategie die stelt dat de VS bereid moet zijn alle passende instrumenten van nationale macht te gebruiken om het gedrag van andere staten en niet-statelijke actoren te beïnvloeden (White House, 1998: 3). Het lijkt dan ook meteen te gaan om één van de meest ambitieuze pogingen om het Amerikaans buitenlands beleid na de Koude Oorlog van een nieuwe leidraad te voorzien.

Meteen valt op dat een vrij pessimistische balans wordt opgemaakt van de zogenaamde 'nieuwe' veiligheidsbedreigingen¹. Daarnaast kunnen Amerika's internationale belangen in drie categorieën worden onderverdeeld: (1) vitale belangen (zijn essentieel voor de overleving, veiligheid en vitaliteit van de natie), (2) nationale belangen (beïnvloeden niet zozeer het nationale 'overleven', maar wel het welzijn en de aard van de wereld waarin we leven - cf. democratie), (3) humanitaire en andere belangen (vereisen actie wanneer 'Westerse waarden' op het spel staan - cf. mensenrechten). Elk van de bovenstaande belangen kunnen de basis voor acties vormen. In vele opzichten is deze beleidslijn vrij verregaand vermits ze veronderstelt dat de VS in staat moet zijn om tegelijkertijd op verschillende plaatsen in de wereld (militaire) operaties uit te voeren². Clinton: 'Daar waar onze waarden en belangen op het spel staan, moeten we klaar staan om het verschil te maken. (...) Als we het conflict in Kosovo nu niet stoppen, zal het zich zeker uitbreiden naar de rest van de regio' (White House, 26.02.1999).

Ook in de retoriek van het Verenigd Koninkrijk merkt men de laatste jaren een extra onderlijnen van het *humanitair* aspect in de buitenlandse politiek. Bij het aantreden van de Britse New Labourregering presenteerde de kersverse Minister van Buitenlandse Zaken Robin Cook op 17 juli 1997 met veel omhaal een nieuw *mission statement* voor het Britse buitenlands beleid: mensenrechten zouden voortaan de nieuwe leidraad gaan vormen. Op zich een vrij lovenswaardig doel, ware het niet dat New Labour dit al snel een eigen invulling ging geven. In hoeverre worden mensenrechten hierbij niet aangewend als 'alibi' voor *unilateraal* handelen (Crickemans, 1999)³. De tandem Blair-Clinton bleek de laatste tijd immers erg actief. De nieuwe doctrine werd volop uitgevoerd: denken we maar aan de Amerikaanse militaire acties tegen terroristische trainingskampen van Osama Bin Laden in Afghanistan en Angola (augustus 1998), de Brits-Amerikaanse operatie *Desert Fox* in Irak (december 1998), en dan nu NAVO-operatie *Allied Force* gericht tegen Milosevic. Hierbij werd steeds de nadruk gelegd op het feit dat het ging om 'rechtvaardige' operaties, 'het voeren van oorlog met als doel de vrede te bewerkstelligen' (*jus ad bellum*). Steeds vaker leek de VN-Veilighedsraad, theoretisch het 'hoogste orgaan' van de internationale rechtsorde, buiten spel te worden gezet. Door evenwel (de illusie van) een

¹ Deze zijn de volgende: (1) potentiële regionale agressoren (bv. Irak, Iran, Noord-Korea), (2) transnationale misdaad (terrorisme, drugs- en wapentraffiek, ongecontroleerde vluchtelingenstromen, milieuvontreiniging), (3) proliferatie van massavernietigingswapens en aanverwante technologieën, (4) buitenlandse inlichtingendiensten, (5) desintegratie van de nationale staat (bv. Westelijk Afrika).

² Het Pentagon noemt zulke regionale acties '*mid-intensity conflict*' (MIC).

³ De *unilateralistische strekking* (in de VS en het VK) meent dat internationale organisaties de bewegingsruimte van het buitenlands beleid niet mogen beknotten.

internationale veiligheidsorde aan diggelen te gooien, nodigt men andere staten openlijk uit om hun potentiële acties op gelijkaardige wijze te legitimeren (cf. China - Taiwan) (Crickemans, 1998).

Het is juist dat er in het recente verleden een debat binnen de VN was ontstaan dat zich steeds meer uitsprak ten voordele van humanitaire interventie als een *plicht* voor de internationale gemeenschap. Het is tevens correct dat Hoofdstuk VII van het VN-Charter een erg belangrijke rol verleent aan regionale veiligheidsorganisaties. Niettemin onderlijnde VN-secretaris-generaal Kofi Annan bij het begin van de NAVO-operatie *Allied Force* nog dat '*Elke actie door een regionale veiligheidsorganisatie enkel kan worden ondernomen via een strikt mandaat gegeven door de VN-Veilighedsraad*'. In verband met de Kosovo-interventie, verwees de Amerikaanse Nationale Veilighedsadviseur Samuel Berger onder andere naar de resoluties 1199 (23 sept 1998) en 1203 (24 okt 1998), van de VN-Veilighedsraad om aan te duiden dat de 'internationale gemeenschap' erg bezorgd was over de ontwikkelingen. Over een mandaat aan de NAVO kan men hierin nauwelijks echt spreken. Integendeel, als *gevolg* van de NAVO-acties bleek de VN-Veilighedsraad niet meer in staat om over Kosovo nog enige positie in te nemen, tot grote ergernis van o.a. China en Rusland.

De vraag is dus of de NAVO zich als regionale organisatie niet het recht toeëigent om zichzelf boven de VN-Veilighedsraad te stellen⁴. Met de toenemende nadruk op *mensenrechten* zou men juist verwachten dat het Westen dan ook consequent de VN-kaders zou willen versterken. Niets van dat alles ... Hierdoor zou immers de 'beleidsvrijheid' van het vitale nationale belang al te zeer in het gedrang komen. Tony Blair trachtte de Amerikaans-Britse militaire acties tegen Irak (operatie *Desert Fox*, december 1998) als volgt te legitimeren (Blair, 09.01.1999):

'Waar mogelijk moeten wij optreden onder de bescherming van de VN en met de volledige steun van de VN-Veilighedsraad. Maar, eerlijkheidshalve, er zijn tijden en situaties waarin - om ingewikkelde diplomatieke redenen - niets wordt gedaan om duidelijk onrecht recht te zetten. [...] Noch het VK, noch de Verenigde Staten wensen de politieagent van de wereld te worden. Maar

⁴ Ondertussen werd het Strategische Concept van de NAVO tijdens de top ter viering van 50 jaar Alliantie (Washington, 23-25 april 1999), aangepast aan de 'nieuwe omstandigheden'. Hoofdpoddracht vormt de onzekerheid en instabiliteit in en rond de Euro-Atlantische zone, en de mogelijkheid van snel ontwikkelende regionale crisissen aan de periferie (dus buiten het traditionele actiegebied) van de Alliantie (Navo, 24.04.1999). Volgens critici ontwikkelt de NAVO zich hierbij de facto tot een regionale politiemacht.

wanneer acties duidelijk nodig zijn om de internationale vrede en veiligheid te garanderen komt niet handelen neer op plichtsverzuim'.

In feite betekent Clinton's nieuwe veiligheidsdoctrine een erosie van het traditionele internationaal-politieke principe van 'niet-inmenging in de interne aangelegenheden van een staat'. De claim op het 'humanitaire' wordt zo bijna een vrijbrief om de soevereiniteit van traditionele natiestaten te ondergraven. Althans, zo wordt het door andere staten in de wereld gepercipieerd. De nieuwe aanpak vereist bovendien een sterkere toevlucht tot actieve *militaire diplomatie*⁵. Een strategie die op het internationaal-politieke forum niet helemaal zonder gevaar blijft.

Militaire diplomatie en de 'conventionele geweldsspiraal'

De centrale vraag die dient gesteld te worden is of *militaire diplomatie* leidt tot oplossingen, of het door haar inzet in feite zelf een onderdeel wordt van het veiligheidsdilemma. Voorstanders beweren dat het gaat om een herinterpretatie van de succesvolle (nucleaire) afschrikkingstrategie, zoals gehanteerd tegen de Sovjetunie. Tegenstanders beweren dat een dergelijke afschrikking onmogelijk te realiseren valt met conventionele wapens. Cruciaal voor het welslagen ervan zijn drie voorwaarden: (1) *militaire capaciteit*, (2) *geloofwaardigheid*, (3) *communicatie* (signaalfunctie) (Kegley, Wittkopf, 1997: 433). Maar de NAVO-partners zaten sinds geruime tijd met een acuut geloofwaardigheidsprobleem verveeld. Er was immers een *stop-and-go* beleid ontstaan waarbij Servië wel met de vinger werd gewezen, maar de opgevoerde druk nooit echt geloofwaardig overkwam. Vooral Clinton en Blair besloten dat - net zoals tijdens de operatie *Desert Fox* tegen Irak - een krachtig 'signaal' nodig was. Binnen NAVO-kringen gokte men bovendien nog dat Milosevic dergelijke bombardementen misschien wel nodig had voor 'binnenlandse consumptie': om aan de Servische bevolking te bewijzen dat hij al het mogelijke had gedaan om Kosovo te behouden. De tactiek van de Servische president bestond er echter in om zijn etnische zuiveringscampagne nog verder op te voeren. De escalatie van de humanitaire tragedie die we vandaag kennen, is hiervan mede het gevolg. Hierdoor werd het onmogelijk voor het NAVO-kamp om nog op de eigen passen terug te keren.

⁵ Volgens James Lindsay kan militaire diplomatie een vijftal functies hebben: (1) 'compliance' ('de andere partij dwingen zijn gedrag te wijzigen conform tot de preferenties van de initiator'), (2) subversie ('omverwerping van een regime of poging tot verwijdering van een leider'), (3) internationaal symbolisme ('het zenden van boodschappen naar andere leden van de internationale gemeenschap'), (4) binnenlandse consumptie ('trachten binnenlandse steun voor het beleid te versterken en/of internationale kritiek uit te hollen'), (5) afschrikking ('de andere partij ontreden om in de toekomst een bepaald beleid te volgen') (Kegley, Wittkopf, 1997, 440).

De mix van *unilateralisme* en *militaire diplomatie*⁶ doet vermoeden dat onze wereld er beslist niet geweldlozer op zal worden. Om zijn internationale agenda (vrijheid, democratie, mensenrechten) te kunnen realiseren, verlaagt het Westen vandaag de bestaande drempels tot inzetting van conventionele wapens. In tegenstelling tot de Koude Oorlogsperiode zullen belangen die als vitaal genoeg worden beschouwd om voor te vechten, nu ook werkelijk kunnen leiden tot oorlogsvoering. Maar verzaakt men hierdoor niet aan het fragiele geopolitieke evenwicht in de internationale politiek?

Botsende internationale agenda's: de 'Primakov-doctrine'

Zoals eerder gemeld, wordt de 'nieuwe' Amerikaanse veiligheidsstrategie door niet-Westerse staten als erg offensief gepercipieerd. Voor sommigen onder hen lijkt de internationale rechtsorde, en daarmee tevens het principe van 'niet-inmenging in interne aangelegenheden' systematisch te worden uitgehold. Niet de VN, maar het Westen lijkt over een monopolie op het geweld te beschikken. In reactie hierop zou de Westerse internationale agenda wel eens in toenemende mate kunnen worden geblokkeerd door een coalitie van zich benadeeld voelende landen. De Russische Eerste Minister brak hiervoor als eerste een lans in de naar hem genoemde '*Primakov-doctrine*' (Huntington, 1999: 44-45). Hierbij stelt hij een 'strategische 'tripel alliantie' voor tussen Rusland, China en India, als tegengewicht tegen de 'al te hegemonische Verenigde Staten'. Tot voor kort werd zulks als vrij onrealistisch beschouwd. In haar huidige koers dreigt de VS evenwel op mondiaal vlak een *getsoleerd* land te worden (Huntington, 1999: 42).

Conclusie

Het gebruik van geweld kan nooit een reële oplossing bieden voor een humanitaire catastrofe. In uitzonderlijke gevallen kan dit te legitimeren zijn, maar dan alleen na een mandaat van de VN-Veilighedsraad. Soms verhardt het evenwel de standpunten van beide kampen (en wordt dialoog in toenemende mate onmogelijk). Bovendien maakt het alle oppositie tegen het 'vijandige' regime monddood. Het wordt stilaan duidelijk dat de constructie van een liberale internationale orde mogelijk ook een hernieuwde militarisering van de internationale politiek met zich mee zal brengen (Dalby,

⁶ De inzet van *militaire diplomatie* (en de uitholling van het niet-inmengingsprincipe) is natuurlijk geen volledig nieuw fenomeen. Het grote verschil met de jaren '80 is vooral dat het vandaag gaat om een openlijke en systematische strategie, waarbij internationaal-rechtelijke principes zelf als basislegitimatie moeten gelden (Chomsky, 1999).

1998: 301). Men tracht de 'veiligheidsrecepten' uit de Koude Oorlog te vertalen naar de nieuwe context, maar vergeet hierbij dat de drempel tot het voeren van oorlog er gevoelig door wordt verlaagd. Een regionale oorlog lijkt plots weer aanvaardbaar. Het Pentagon duidt dit eufemistisch aan als '*mid-intensity conflict*'. Toch bestaat er een reëel gevaar dat we het dagelijkse management van de internationaal-politieke agenda al te vaak aan de militaire logica gaan overlaten. Het voorstel van de NAVO-bevelhebber in Europa Clark (en de Belgische stafchef Herteleer) om de Servische burgerbevolking zelf dan maar te bombarderen of 'uit te hongeren' is dus zowel vanuit ethisch als politiek perspectief volstrekt onaanvaardbaar. Oorlog mag dan wel de voortzetting zijn van politiek met andere middelen, de ware aard van de oorlog is dat het vooral zichzelf dient.

Bibliografie

- Blair, T., (09.01.1999) 'Operatie Desert Fox: een noodzakelijke chirurgische aanval', in *De Morgen*.
- Chomsky, N., (1999) *The Current Bombings: Behind the Rhetoric*, http://www.zmag.org/current_bombings.htm.
- Criekemans, D., (30.12.1998) 'Desert Fox in perspectief', in *De Morgen*.
- Criekemans, D., (10.04.1999) 'Operatie Allied Force: de geopolitieke dobbelsteen is geworpen', in *De Morgen*.
- Dalby, S., (1998) 'Geopolitics and global security: culture, identity, and the pogo-syndrome', in: Tuathail, G., Dalby, S., (1998) *Rethinking Geopolitics*. London: Routledge: 295-313.
- Huntington, S., (1999) 'The Lonely Superpower', in *Foreign Affairs*, 78,2: 35-49.
- Kegley, C. W. Jr., Wittkopf, E. R., (1997) *World Politics. Trend and Transformation*. (Sixth edition), New York: St. Martin's Press.
- Klare, M. T., (19.04.1999) 'The Clinton Doctrine', in *Selected Editorial*, <http://www.thenation.com/issue/990419/0419klare.html>.
- NAVO, (24.04.1999) *Press Release NAC-S(99)65 - The Alliance's Strategic Concept*, Washington, D.C.: North Atlantic Council.
- White House, (01.10.1998) *A National Security Strategy for a new Century*. Washington, D.C.: National Security Council (NSC), White House.
- White House, (26.02.1999) *Remarks by the president on foreign policy*. Washington, D.C.: Office of the Press Secretary.

David Criekemans is politicoloog en verbonden aan het departement Politieke en Sociale Wetenschappen van de UIA. Zijn huidig onderzoek situeert zich op het stuk van implementatie van Europese wetgeving en van samenwerking tussen Vlaanderen en de Noordse landen. Hij bereidt ook een proefschrift voor over '*The interaction between geography and foreign policy*'. Hij is bereikbaar met e-mail op criekema@uia.ua.ac.be.

Het Westerse oorlogsdiscours tijdens de eerste drie weken van de Joegoslavische oorlog: een vergelijking met de Golfoorlog

Nico Carpentier

Op 24 maart 1999, na de mislukte vredesonderhandelingen van Rambouillet, voert de NAVO haar dreigementen uit en start met luchtaanvallen op de Servische staat. Deze luchtaanvallen en de daaropvolgende (intensifiëring van de) etnische zuivering van Kosovo vinden ruime weerklank in de Westerse (en ook in de Belgische) media. De grootschalige Westerse oorlogsinspanning en de reactie van de media in de betrokken landen roept op een aantal vlakken herinneringen aan de Golfoorlog⁷ op. Tijdens en na deze oorlog werd (nogmaals) aangetoond dat het een illusie is te veronderstellen dat media op een neutrale en objectieve manier over oorlog zullen én kunnen berichten. In dit essay wordt de vraag gesteld of een aantal principes die het oorlogsdiscours tijdens de Golfoorlog kenmerkten, opnieuw in de berichtgeving over de Joegoslavische oorlog aanwezig zijn.

Het zou echter onterecht zijn een te sterk onderscheid te maken tussen oorlogsverslaggeving en de meer 'gewone' berichtgeving: ook in meer 'gewone' omstandigheden voldoen media niet altijd aan hun objectiviteitsambitie. Media en hun journalisten zijn geen neutrale '*managers in de symbolische aren*' (zoals ze zichzelf graag zien (Gans, 1980: 298-299), maar (re)construeren in regel dominante discours (Van Zoonen, 1991: 25). Zij beperken zich niet tot een beschrijving van de verschillende discours, maar geven aan bepaalde perspectieven meer gewicht (McNair, 1988: 196).

Tijdens een gewapend conflict wordt deze situatie - zeker in de betrokken landen - nog problematischer; getuige hiervan is het met grote gelatenheid steeds herhaalde adagium: '*In tijden van oorlog is de waarheid het eerste slachtoffer*', voor het eerst in 1917 uitgesproken door de USA-senator Hiram Johnson. De berichtgeving wordt in oorlogsomstandigheden namelijk geheel of gedeeltelijk ondergeschikt gemaakt aan de militaire en politieke belangen van de betrokken landen. Censuur en propaganda zijn in oorlogstijd vaak

⁷ Wanneer er in dit essay sprake is van 'de Golfoorlog' wordt daarmee verwezen naar de oorlog die op 16 januari 1991 startte naar aanleiding van de bezetting van Koeweit op 2 augustus 1990 door Irak, en niet naar de oorlog tussen Iran en Irak in de periode 1980-1988. De Golfoorlog duurde 40 dagen; de vier dagen van het grondoffensief inbegrepen.

gebruikte middelen die de werking van de media bemoeilijken: de toegang tot de informatiebronnen wordt ingeperkt en de media worden gebruikt als kanaal om de militaire acties op het 'thuisfront' te legitimeren (Servaes, 1992: 115-116). Zoals Alter, in een artikel in *Newsweek* over de Golfoorlog opmerkt: *'At bottom, the military needs TV to build and sustain support for the war even more than TV needs the military to build rating'* (Geciteerd in (Taylor, 1998: 273).

De Amerikaans-Vietnamese oorlog (1961-1973) moet gezien worden als een belangrijk sleutelpunt in de relatie tussen Westerse oorlogvoerende landen en hun media. De uitgebreide verslaggeving over dit conflict loodst een bloedige realiteit in de Amerikaanse huiskamers binnen, hetgeen door sommige auteurs als prominente verklaring naar voren geschoven wordt voor de dalende steun van de Amerikaanse bevolking aan de Amerikaanse 'aanwezigheid' in Vietnam (Gitlin, 1980). Ondanks het feit dat deze stelling betwist wordt (Taylor, 1998: 276-277), heeft ze wel een grote impact op de opvattingen van militairen en politici over hun relaties met de pers ten tijde van oorlog (Servaes, 1992: 116). Deze gewijzigde opvattingen worden tijdens de Britse Falklands-oorlog in 1982 voor het eerst zichtbaar als blijkt dat de brutaliteit van de oorlog grotendeels van het scherm geweerd wordt.

De Golfoorlog

Het Britse militaire informatiemanagement wordt door de USA tijdens haar invallen in Grenada (1983) en Panama (1989) overgenomen, en tijdens de Golfoorlog nogmaals toegepast: journalisten worden gedwongen om in een pool-systeem te werken en *'hun werk [wordt] voor vrijgave onderworpen aan een veiligheidscontrole'* (Woodward, 1991: 319), waardoor ze sterk afhankelijk gemaakt worden van de militaire instanties: *'It was a monopoly in the guise of pluralism'* (Taylor, 1998: 268).

De militaire en politieke woordvoerders slagen er zo in om met hun discours de media te domineren, waarbij ze een scheiding doorvoeren tussen vriend en vijand, goed en kwaad (Cheney, 1997: 62). De vijand wordt herleid tot de persoon van Saddam Hoessein, een tiran die 'zijn' volk onderdrukt en gezien moet worden als een vijand van de democratische wereld (Collon, 1992: 57). Aan de hand van deze personificatie wordt een onderscheid gemaakt tussen de dictator en zijn volk: de USA-generaal Schwarzkopf merkt bijvoorbeeld op: *'We have said all along that this is not a war against the Iraqi people'* (Geciteerd in (Taylor, 1998: 170). De demonisering wordt mooi geïllustreerd door de cover van *'The New Republic'* van 3 september 1990, waarbij in een fotomontage de snor van Saddam Hoessein ingekort wordt om de vergelijking met Hitler beter te kunnen doorstaan (Collon, 1992: 61). Dit betekent niet dat

deze vijand geridiculiseerd wordt; hij vormt daarentegen juist een ernstige bedreiging. Het 'leger van Saddam' wordt consequent het vierde grootste ter wereld genoemd (Collon, 1992: 100; Laurent, 1991: 142-143).

Tegenover de demon Saddam staan de beschermers van de democratie, die opkomen voor de wereldvrede en een gerechtvaardigde en noodzakelijke oorlog voeren. Ze zijn eensgezind en staan achter hun soldaten, die helden en 'onze jongens' zijn, een term die zowel in de USA (Jowett, 1997: 81-82) als in West-Europa gebruikt wordt (Collon, 1992: 265). Hierbij wordt een dubbele heroïsering geconstrueerd, waarbij zowel de betrokken landen als de soldaten van deze landen als held gedefinieerd worden. Deze dubbele heroïsering staat in een antagonistische relatie met de demonisering van Saddam⁸.

De Westerse landen zijn bovendien technologisch superieur, waardoor de indruk gewekt kan worden dat ze een 'cleane' oorlog met (bijna) geen slachtoffers voeren. De beelden die van deze oorlog vooral bijgebleven zijn, zijn de *videogame* aandoende beelden van slimme bommen die hun weg zoeken door de ventilatieschachten van bunkers. Het maakt van de Golfoorlog ook de eerste virtuele oorlog, een TV-simulatie van de realiteit (Baudrillard, 1995). De beelden gaan gepaard met een technologisch euforisme, waarbij het geloof in de performantie en perfectie van deze wapens bezongen wordt: *'[The] cruise missiles were performing 'exceptionally well' and even 'beautifully'*⁹ (Taylor, 1998: 45).

Door middel van deze virtualisering doen de politieke en militaire instanties de menselijke aspecten van de 'vijand' naar de achtergrond verdwijnen. De videobeelden van de camera's in de neuzen van de slimme bommen stoppen met filmen bij impact. De gevolgen van die impact komen niet meer in beeld. De lichamen van de slachtoffers, en het leed dat de impact veroorzaakt ook niet meer (Hiebert, 1997: 34), waardoor de illusie van een 'cleane' oorlog zonder slachtoffers bevestigd wordt. De virtualisering wordt versterkt door het eufemistisch taalgebruik van de militaire woordvoerders: bombardementen op Irakese soldaten dienen *'to soften up the troops'* en burgerslachtoffers worden consequent omschreven als *'collateral damage'*. Het meest tragische voorbeeld van de illusie van een 'cleane' (Golf)oorlog en van *'collateral damage'* is het bombardement van de schuilkelder in Amiriya (Bagdad) op 13

⁸ Deze interpretatie van antagonisme steunt op de discoursstheorie van Laclau en Mouffe. Het meest cruciale aspect van deze discoursstheorie, die het theoretisch fundament voor dit essay levert, is trouwens dat de waarheidsvraag niet behandeld wordt (Laclau, 1985).

⁹ Deze uitspraken werden gedaan tijdens de Pentagon-briefing met Schout-bij-nacht Mike McConnell en Thomas Kelly, op de eerste dag van de bombardementen (Taylor, 1998: 285).

februari 1991, waarbij vermoedelijk honderden mensen, 'voornamelijk vrouwen en kinderen', omkomen (Collon, 1992: 146).

Tegelijk wordt in het militaire discours een onderscheid doorgevoerd tussen de militaire en burgerslachtoffers bij de 'vijand', waarbij deze burgerslachtoffers betreurd worden, terwijl de dood van Irakese soldaten als 'goed' wordt gedefinieerd. Terwijl de Westerse soldaten helden met een menselijk gelaat zijn en hierdoor gedeeltelijk gedemilitariseerd worden, worden de 'vijandelijke' soldaten ontdaan van hun menselijke aspecten, en gereduceerd tot technologie, tot semi-machines die hun rol in het militair-technische raderwerk vervullen. Op deze manier staat de heroïsering van de Westerse troepen tegenover de militarisering van de Irakese. Dezelfde militarisering wordt trouwens ook toegepast op doelwitten zoals transportmiddelen, wegen en communicatiemiddelen, die ook in het burgerleven een vitale functie hebben.

De Westerse staten slagen erin om hun discours in de media te hegemoniseren. CNN - de grote overwinnaar van de Golfoorlog (Laurent, 1991: 165; Servaes, 1992: 122) - steunt sterk op volledig live uitgezonden persconferenties, waarbij de autoriteiten rechtstreeks de bevolking kunnen toespreken. In de meeste media krijgen de institutionele bronnen een duidelijke voorkeur, en hun woorden zijn niet onbelangrijk: *'Those in powerful or high status positions in society who offer opinions about controversial topics will have their definitions accepted, because such spokesman are understood to have access to more accurate or more specialised information on particular topics than the majority of the population'* (Hall, 1978: 58). De Irakese bronnen en woordvoerders worden stevast gediscredeerd door te wijzen op het propagandistische karakter van hun boodschap. Ook de pogingen van een verzwakte vredesbeweging om een ander discours opgang te laten vinden, hebben weinig succes. Taylor en Kellner verwijzen naar een onderzoek van FAIR (*'Fairness and Accuracy in Reporting'*) waaruit blijkt dat de Amerikaanse netwerken ongeveer 1% van de uitzendingen over de Golf besteden aan tegenstanders van de oorlog. (Kellner, 1997: 41; Taylor, 1998: 50) Ook in West-Europa is er weinig ruimte voor het discours van de vredesbeweging, maar toch krijgen ze via wat McNair de *'minority-audience formats'* noemt (McNair, 1988: 196) iets meer aandacht dan in de USA (Bell, 1991).

De Joegoslavische oorlog

Op basis van deze analyse van het gehanteerde oorlogsdiscours tijdens de Golfoorlog kunnen een aantal principes geïdentificeerd worden: personificatie, demonisering, heroïsering, technologisering, virtualisering,

(de)militarisering en hegemonisering. Acht jaar later blijken deze principes verrassend actueel bij de analyse van de eerste drie weken van de Joegoslavische oorlog. Saddam Hoessein is ondertussen wel vervangen door Slobodan Milosevic als de te bevechten tiran. Het is deze man die zijn volk naar de afgrond leidt en bezitter van Servië is, zoals ook de NAVO-woordvoerder Jamie Shea op 14 april 1999¹⁰ insinueert: *'But it's no longer a question of if we will win but simply of when. Every morning when President Milosevic wakes up he counts his losses of the night before and in the past 24 hours there's been another heavy tally: he has lost two more bridges'* (Jamie Shea, 14 april 1999). In het volgende fragment wordt de scheiding tussen de president en zijn burgers duidelijk gemaakt, en wordt de verantwoordelijkheid bij de individuele persoon Milosevic gelegd: *'The second point is clearly these are Milosevic's citizens, they may not deserve to be Milosevic's citizens but they are, he has created this problem, the responsibility is on his shoulders to stop making it worse, even if he doesn't show any determination to try to improve it for his own citizens, and we are going to continue to point the finger where it belongs - in Belgrade'* (Jamie Shea, 14 april 1999).

Hetzelfde fenomeen doet zich voor bij het interview met de Belgische eerste minister Jean-Luc Dehaene, dat op 16 april 1999 in De Morgen (DM) wordt gepubliceerd. Niet alleen wordt het conflict opnieuw gepersonaliseerd, maar bovendien associeert Dehaene Milosevic met Hitler, wat als het standaardvoorbeeld van demonisering kan gelden: *'Het probleem is dat je tegenover iemand staat die zich tegenover niemand hoeft te verantwoorden en die geen rekening houdt met de mensenrechten. [...] Maar het is wel duidelijk dat je hem zijn gang niet kan laten gaan. [...] Ik heb de afgelopen weken al een paar keer gedacht aan de vooroorlogse periode. We hadden Hitler ook beter onmiddellijk gestopt'* (Jean-Luc Dehaene, DM, 16 april 1999) In een vrije tribune in DM van 15 april 1999 maakt Neyts-Uyttebroeck dezelfde associatie: *'Sommige oorlogen hadden kunnen worden voorkomen, of beperkt, indien ze eerder waren gevoerd. Waren de geallieerden tegen Hitler opgetreden wegens de Anschluss, bijvoorbeeld, of de Navo tegen Milosevic'*

¹⁰ De voorbeelden die in dit onderdeel gebruikt worden, zijn geselecteerd uit enerzijds de transcripts van de NAVO-persconferenties op 14 en 15 april 1999 (beschikbaar via de Natopres-mailinglist), en anderzijds de eerste katernen van de krant De Morgen van 14, 15 en 16 april 1999. Deze periode werd gekozen omdat ten eerste het Belgisch parlementair debat op 15 april 1999 werd georganiseerd en ten tweede omdat op 14 april 1999 twee konvooien met vluchtelingen tussen Prizren en Dakovica en tussen Dacani en Dakovica door de NAVO beschoten werden. De beperktheid van deze selectie kan alleen maar verklaard worden aan de hand van de tijdsperiode waarbinnen deze tekst tot stand moest komen. Het eindresultaat van deze analyse kan alleen maar gezien worden als een *snapshot* van het oorlogsdiscours tot en met 16 april 1999.

zodra deze Dubrovnic begon te bombarderen, in 1990-1991' (Annemie Neyts-Uyttebroeck, DM, 15 april 1999).

Nochtans rijst in DM ook verzet tegen deze vorm van analogiedenken. In hetzelfde nummer waar Dehaene op de voorpagina Milosevic met Hitler vergelijkt, schrijft Hemmerechts: *'Milosevic is Hitler niet, net zoals Saddam Houssein dat niet is. [...] Men kan de heldhaftigheid van de geallieerde troepen tegen Hitler niet blijven invoeren om de zoveelste militaire actie te rechtvaardigen'* (Kristien Hemmerechts, DM, 16 april 1999).

De heroïsering is in het NAVO-discours op beide niveaus aanwezig. De NAVO-landen zelf voeren een gerechtvaardigde en 'goede' oorlog. Op 14 april 1999 stelt de NAVO-woordvoerder bijvoorbeeld: *'[...] justice has to be done and must be seen to be done'* (Jamie Shea, 14 april 1999). De gerechtvaardigheid van de oorlog wordt gearticuleerd met de eensgezindheid van de NAVO-landen in hun strijd tegen het kwade: *'Milosevic may have hoped to divide NATO from the rest of the world but instead he has brought NATO and the rest of the world more closely together'* (Jamie Shea, 14 april 1999). Tegelijk toont de NAVO zijn menselijkheid door het opzetten van de operatie *Allied Harbour* om de vluchtelingen in Macedonië en Albanië soelaas te bieden. De klemtoon op de humanitaire acties zorgt voor een sterke demilitarisering van de NAVO-troepen, die niet meer louter als soldaten maar ook als mensen en hulpverleners gedefinieerd worden. In het verlengde van de heroïsche strijd van de betrokken landen tegen het kwade, worden ook de NAVO-piloten helden: *'[...] because along with about 1,000 other NATO pilots, he was risking his life every day to stop human suffering in Kosovo and to allow these 580,000 refugees to be able to go back home'* (Jamie Shea, 14 april 1999).

In DM wordt het discours van de gerechtvaardigde oorlog afgezwakt, waarbij de klemtoon meer ligt op noodzakelijkheid en eensgezindheid. Op de voorpagina van DM van 16 april 1999 merkt Verhofstadt op dat *'de internationale gemeenschap de plicht heeft om tussenbeide te komen'* (Guy Verhofstadt, DM, 16 april 1999). Na een vraag over de *relatief grote eensgezindheid tussen de parlementaire fracties* merkt Dehaene in dezelfde krant op: *'Maar het is wel duidelijk dat je hem zijn gang niet kan laten gaan'* (Jean-Luc Dehaene, DM, 16 april 1999). Bovendien wijzen de Belgische politici frequent op de hulpverlening van het Westen ten voordele van de Kosovaarse vluchtelingen. Zo stelt Dehaene kort: *'Wij zijn actief'* (Jean-Luc Dehaene, DM, 16 april 1999).

Bij de articulatie van het conflict als noodzakelijk worden in andere artikels echter heel wat vraagtekens gezet: op 14 april 1999 noemt Galeano in een

vrije tribune de bombardementen van de NAVO het *'duurste verjaardagsfuijfe aller tijden'* (Eduardo Galeano, DM, 14 april 1999), op 15 april 1999 stelt Peleman in het interview in het kader van Kosovo-debat: *'De NAVO is de trappers kwijt'* (Johan Peleman, DM, 15 april 1999) en schrijft Schlömer in het editoriaal: *'Men krijgt de indruk dat de VS niet meer zo goed weten wat ze met Kosovo en Milosevic aan moeten'* (Frank Schlömer, DM, 15 april 1999).

De aandacht voor 'onze jongens' is in DM van 15 en 16 april 1999 duidelijk aanwezig. Eén artikel gaat over de Belgische para's die naar Albanië vertrekken in het kader van *Allied Harbour*, waarbij de evaluatie van de risico's die de soldaten lopen, gekoppeld wordt aan een *human-interest* benadering. Dit artikel geldt als een voorbeeld van de demilitarisering van de 'eigen' troepen, waarbij de soldaten als hulpverleners geportretteerd worden. Daarnaast zijn er interviews met de piloten van de F16's in Amendola die dan voor het eerst 'doelen' in Kosovo gebombardeerd hebben. Hierbij worden ook de menselijke aspecten van de soldaten in de verf gezet: de stress en het risico van een vlucht, de opluchting bij de terugkomst en de vragen die ze stellen over hun werk: *'s Avonds hebben we met zijn tweeën een Baccardi-cola gedronken in de bar, gepraat over wat we deden'* (Anne De Graaf, DM, 16 april 1999).

Ook de onderling samenhangende principes in verband met technologisering, virtualisering en militarisering zijn in de Joegoslavische oorlog aanwezig. Dezelfde *videogame* beelden als tijdens de Golfoorlog domineren de tv-schermen - vooral tijdens de eerste dagen van het conflict. De etnische zuivering van Kosovo creëert echter een extra dimensie en nieuwe beelden, waardoor de menselijke aspecten weer op het voorplan verschijnen. In het oorlogsdiscours ontstaat een scheiding tussen enerzijds de virtuele oorlog in Servië, en anderzijds de menselijke gevolgen van de oorlog aan de grensposten met Kosovo. In het ene geval wordt de efficiëntie van de militaire technologie beklemtoond, zonder naar de gevolgen van deze efficiëntie te verwijzen. De eerste weken van de luchtaanvallen gaan bijvoorbeeld voorbij zonder al te veel verwijzingen naar - laat staan beelden van - Servische burgerslachtoffers. In het andere geval worden we overspoeld door beelden en verhalen van vluchtende Kosovaren, die de misdadigheid van Milosevic alleen maar onderstrepen en die toelaten dat de NAVO zich als hulpverlener opwerpt.

De breuk met het niet tonen van Servische slachtoffers in de berichtgeving is het bombardement van de trein in Gredelica op 13 april 1999. In DM verschijnt de volgende dag een artikel dat werd overgenomen van de New York Times. In het laatste deel van dit artikel wordt verwezen naar een

vroegere NAVO-'verginging', waarbij de namen van de (Servische) slachtoffers expliciet vermeld worden. Een hond dient om het verdriet te symboliseren: *'In de ingestorte resten van zijn broers huis heeft hij de hond van het gezin gevonden: een bastaard met een half weggeblazen snuit. Ljubomir snikt, knielt bij de bevende hond neer en aait hem over de kop terwijl een zonnestraal door het kapotte dak komt geschoten. 'Ben je bang, hondje? Ben je bang?' Ljubomir kijkt op terwijl de tranen over zijn gezicht rollen: 'Moet ik hem doodschieten? Ik kan het niet'* (Steven Erlanger, DM/The New York Times, 14 april 1999).

De NAVO-woordvoerders reageren op deze 'verginging' en op de tweede belangrijke NAVO-'verginging' (het bombardement van de vluchtelingenkonvooien tussen Prizren en Dakovica en tussen Dacani en Dakovica op 14 april 1999) door er juist op te wijzen dat het ongelukken of vergissingen zijn. Bovendien leggen ze de verantwoordelijkheid bij Milosevic en verwijzen ze naar een hoger belang: *'So let us not allow one accident, no matter how tragic, to obscure the real stakes in this crisis, which is that sometimes one has to risk the lives of the few in order to save the lives of the many'* (Jamie Shea, 15 april 1999). Het standaardbegrip 'collateral damage' wordt in de NAVO-persconferenties van 14 en 15 april 1999 veelvuldig gebruikt, al of niet in combinatie met de term 'burgers', die verwijst naar het Servisch staatsburgerschap: *'Of course we have been always extremely careful in avoiding collateral damage and in avoiding casualties among the civilian population. Nevertheless, General Milosevic must know that doing so, if he does so, he endangers the lives of his citizens'* (Generaal Marani, 14 april 1999, mijn onderstreping). Deze terminologie staat in schril contrast met de beschrijving van het optreden van Servische troepen, zoals beschreven tijdens de NAVO-persconferentie van 14 april 1999. Hier worden geen eufemismen gebruikt, maar is sprake van 'mensen' en 'lichamen': *'[...] we've had reports of people being killed returning from the border with the former Republic of Macedonia at a village called Dogavanic (phon), we have heard of 15 villages having been burned since 10 April, looting in Maleveso on 10 April exactly and reports of mass graves at Gladnic (phon) - 24 bodies - Lapastica (phon) - 30 - and Pristina 100'* (Jamie Shea, 14 april 1999, mijn onderstreping).

Het gebruik van de term 'collateral damage' construeert bovendien een onderscheid tussen burgerslachtoffers - waarvoor de NAVO zich verontschuldigt: *'NATO deeply regrets the loss of life to civilians from the attack yesterday on a convoy travelling between Prizren and Dakovica'* (Jamie Shea, 15 april 1999) - en soldaten, wiens dood herleid wordt tot het uitschakelen van eenheden en impliciet 'goed' bevonden wordt (*'As you know, we have hit a number of tanks and artillery and units already [...]*) (Jamie Shea, 14 april 1999). Deze militarisering wordt ook ten aanzien van de

doelwitten doorgevoerd. Elektriciteitscentrales, bruggen, wegen, communicatiemiddelen en fabrieken worden enkel als militaire doelwitten gedefinieerd, zonder dat hun economische en sociale functie in ogenschouw wordt genomen. De uitspraak van Generaal Marani op 14 april 1999 - *'But a military target is a military target'* - verbergt de betekenisconstructie van het concept 'doelwit' en de negatie van de economische en sociale functies van sommige 'doelwitten'.

In DM komt er een reactie tegen het ontmenselijkend en abstraherend taalgebruik: op 15 april 1999 neemt deze krant een artikel van The Independent over, met als titel *'Collateral damage' ligt in het ziekenhuis te sterven.* In dit artikel krijgen de Servische slachtoffers een gezicht en een naam. Een deel van hen is in het ziekenhuis (opnieuw) gewond geraakt bij het bombardement van een vlakbij gelegen legerkazerne. Bovendien worden de (vrij gedetailleerde) beschrijvingen van de verwondingen van de slachtoffers wel gekoppeld aan de verantwoordelijkheid van de NAVO: *'[...] de alliantie wist dat het riskant was een legerkazerne te bombarderen die vlak achter het hospitaal gelegen was. Met een bom die Dragana Kristic verwondde'* (Robert Fisk, DM/The Independent, 15 april 1999). De volgende dag legt DM de verantwoordelijkheid voor een NAVO-'verginging' (het bombarderen van de vluchtelingenkonvooien) bij de NAVO, met de ironische titel op de voorpagina: *'Sorry ... maar Milosevic is begonnen'* (DM, 16 april 1999).

Tenslotte pogen de militaire en politieke leiders ook in deze oorlog hun discours te hegemoniseren. De Westerse internationale institutionele bronnen zijn dagelijks aanwezig in kranten en op radio en televisie, ondanks het naar de achtergrond verschuiven van CNN: de NAVO-persconferenties worden nu ook door andere zenders (zoals BBC World) live en volledig uitgezonden, leveren de *sound-bites* voor nog andere zenders en worden door de geschreven pers gretig geciteerd. Het Internet wordt mee ingeschakeld: de uitgeschreven teksten staan na enkele uren op de NAVO-website en leden van de *Natopres-mailinglist* krijgen deze *transcripts* volledig doorgemailed. Op nationaal vlak heerst er in België in de begindagen een absolute stilte, en wordt de hegemonisering overgelaten aan de internationale bronnen, in casu de NAVO. Op beide vlakken is er geen sprake van een tegen-hegemonisch discours; zelfs het louter wijzen op de hegemonische ambities van het NAVO-discours komt niet voor. De Servische bronnen (zoals Tanjug of het Servische Ministerie van Informatie) worden weinig gebruikt, en vaak met de nodige voorzichtigheid behandeld, omwille van het toegeschreven propagandistische karakter. Het principe van woord en wederwoord wordt zelden gerespecteerd. Uitzonderingen zijn de Servische onafhankelijke media - zoals het radiostation B92 in Belgrado - die wel vaak geciteerd worden, maar echter snel het zwijgen worden opgelegd door de Servische autoriteiten. Ook bij de NAVO-

'vergissingen' worden de Servische bronnen wel gebruikt, omdat ze sneller de aantallen slachtoffers (kunnen) bekend maken. De vredesbeweging en de nationale en internationale protestacties komen zelden in de media. De momenten dat de nationale protestacties wel media-aandacht krijgen, betreft het verboden betogingen aan de NAVO-gebouwen in Brussel, waarbij er vooral beelden te zien zijn - en beschrijvingen te lezen vallen - van aangehouden betogers. Ze krijgen slechts zelden de kans om hun discours te ontplooiën, om argumenten te leveren voor een debat.

Het Internet wordt niet alleen gebruikt door de NAVO als middel om de eigen standpunten bekend te maken. Zowel de Servische autoriteiten, het UCK als andere voor- en tegenstanders van de oorlog maken gebruik van dit medium om hun standpunten te verspreiden. Op dit moment bestaan er 12 webringen over het thema Kosovo. De grootste - 'Candles Across America Campaign WebRing' - telt op dit moment 165 aangesloten websites, 'Alert!' telt 98 aangesloten websites. De eerste webring noemt zich een voorstander van de bombardementen, de tweede een tegenstander. Naast websites worden ook e-maillijsten, zoals *Albanews*, *Women-east-west*, *A-info*, opgericht of ge(her)activeerd. De Servische radio B92 blijft na de verzegeling van hun FM-zender op 24 maart nog tot 2 april 1999 op het Internet (via een *Real Audio-server*) uitzenden. Websites, e-maillijsten en *Real Audio* doorbreken op een bescheiden schaal de hegemonie van het NAVO-discours omdat ze een alternatief informatiekanaal bieden, zowel voor het publiek als voor de traditionele media' (Biltreyst, 1999, p. 48).

In DM is over de hegemonie van het NAVO-discours en over het stilzwijgen van de Belgische politici duidelijk frustratie aanwezig. De krant start vrij snel met de publicatie van de dagboeken van een medewerkster van de Servische radio B92, en met een interviewreeks met als titel 'Het Belgische Kosovo-debat', waar ook leden van de vredesbeweging en van hulpverleningsorganisaties aan het woord (kunnen) komen. In de hoofdingen van de interviews van 14 en 16 april 1999 is deze frustratie over het uitblijven van het politieke debat nog aanwezig: 'hoewel het politiek debat over Kosovo *langzaam* zijn intrede doet [...]' (Koen Vidal, DM, 14 april 1999, mijn onderstreping) en 'Gisteren debatteerde het Belgische parlement (eindelijk) over de Kosovo-crisis' (Ruud Goossens, DM, 16 april 1999, mijn onderstreping). Ook publiceren zij op 14 april 1999 twee artikels over het verzet tegen de NAVO-acties, waarbij er één een schets geeft van de discussie bij de Nederlandse groenen, en een ander een schets geeft van de discussies bij Franse intellectuelen. Het zo verwachte parlementaire debat wordt echter zeer beknopt weergegeven: de meeste ruimte wordt gebruikt voor een interview met Dehaene, terwijl het debat zelf zeer summier wordt beschreven. In het artikel over het parlementair debat ligt de klemtoon op de

eensgezindheid tussen de politieke partijen en op de noodzakelijkheid van de luchtaanvallen ('Nagenoeg alle parlementsleden vinden de Navo-actie tegen Joegoslavië noodzakelijk.'). De afwijkende mening van de Vlaamse groenen wordt vermeld, maar niet beschreven: 'Enkel de groenen lieten in het parlementair debat over de Kosovo-crisis gisteren een ander geluid horen' en 'Hugo Van Dienderen (Agalev) uitte de meeste bezwaren tegen de Navo-aanvallen. Hij stelde zijn hoop in het Duitse plan, een uitstapscenario voor deze uitzichtloze situatie' (DM, 16 april 1999). Op dezelfde bladzijde staan twee artikels die elk aanzienlijk groter zijn dan het artikel over het Kosovo-debat, namelijk over de Belgische F-16 piloten, en over de Belgische para's die naar Albanië vertrekken.

Besluit

De principes personificatie, demonisering, heroïsering, technologisering, virtualisering, (de)militarisering en hegemonisering, die in de Golfoorlog een belangrijke rol speelden in de relatie tussen de militaire en politieke autoriteiten en de media, kenmerken ook de begindagen van de Joegoslavische oorlog. Zonder in de val van het analogiedenken te trappen, moet vastgesteld worden dat vooral het militaire discours van de NAVO dankbaar gebruik maakt van deze, in de Golfoorlog succesvol gebleken, concepten om de NAVO-bombardementen te legitimeren. Ook de Belgische politieke wereld draagt bij aan dit oorlogsdiscours: de lange stilte van de politieke partijen hebben bijgedragen tot de hegemonisering van het NAVO-discours; de associatie Hitler-Milosevic, die uit de mond van Dehaene en Neyts-Uytbroeck komt, ondersteunt personificatie van het conflict en de demonisering van Milosevic; het frequent wijzen op de noodzakelijkheid van de oorlog en op de hulp die België aan de Kosovaren verstrekt, ondersteunt de constructie van een goed-kwaad tegenstelling.

De media hebben het in dergelijke conflicten bijzonder moeilijk om tegen de strategieën van de militaire en politieke autoriteiten, in casu de NAVO, op te tornen. Ze kunnen moeilijk weerstaan aan de verleiding om Milosevic als vijand en bron van het kwade te portretteren, waarbij ze impliciet macht als een erg unidimensioneel begrip definiëren. Aandacht voor het regime, of voor de oppositie - democratisch of niet - is zeldzaam. De 'eigen' daden worden bij monde van de politieke elite ten minste als noodzakelijk, maar vaak als rechtvaardig en goed gedefinieerd. Deze goed-kwaad tegenstelling wordt ook gebruikt voor de 'eigen' soldaten, waarbij een *human-interest* benadering primeert. De koppeling van het persoonlijke risico aan hun menselijke - 'goede' - eigenschappen ondersteunt de constructie van helden. De media ontsnappen niet aan de technologisering, virtualisering en militarisering van de oorlog: als het gaat over Serviërs worden de menselijke aspecten van de

oorlog verdreven door de technologische; zo zijn bijvoorbeeld Servische slachtoffers in beeld of beschrijving zeldzaam. Ze worden verdrongen door beschrijvingen van de Westerse wapentuigen en wapenfeiten. Protestbewegingen komen zelden aan het woord, deels omdat ze in dergelijke snelle conflicten (nog) niet hebben kunnen mobiliseren, deels omdat een aantal betogingsverboden ze in hun bewegingsvrijheid beperkt, maar ook omdat ze in de media verdrongen worden door het hegemonische NAVO-discours. Deze manier van berichtgeven sluit meer aan bij de theorieën over de media als 'marketplaces of ideas', waar de verschillende discours met elkaar in concurrentie komen en waar de discours met het meeste (politiek-militaire) gewicht ook een hegemonie kunnen verwerven, dan wel bij de theorieën over de media als een 'public sphere' waar de argumentatiewaarde van de verschillende discours tegenover elkaar geplaatst, onderling vergeleken en afgewogen worden.

Nochtans hebben sommige media - die zich voornamelijk in de sector van de 'minority-audience formats' situeren - wel hun kritische taak opgenomen. De zeer beperkte doorlichting van DM toont aan dat deze krant wel verzet probeert te leveren tegen de technologisering, virtualisering en militarisering van de oorlog - door bijvoorbeeld de Servische slachtoffers van de NAVO-'vergissingen' een naam en gezicht te geven; tegen de heroïsering van het conflict door de Belgische F16-piloten te confronteren met de mogelijke gevolgen van hun daden en tegen de hegemonisering van het conflict, door de dagboeken van de ex-B92-medewerker en door de interviewreeks in het kader van het Kosovo-debat. DM ontsnapt echter ook niet aan kritiek, aangezien ze wel aanzienlijk bijdraagt aan de personificatie van het conflict, en bijvoorbeeld in het weinig kritische interview met Dehaene geen weerwerk biedt tegen de demonisering van Milosevic. Bovendien kan de Belgische politieke elite vrij ongestoord hameren op de noodzakelijkheid van de oorlog en op al het goede dat België doet voor de vluchtelingen. Er wordt relatief veel aandacht besteedt aan de lotgevallen van de Belgische soldaten, op een manier waarop hun heroïsering en demilitarisering in de hand wordt gewerkt. Ten vierde heeft deze krant in de beginperiode relatief weinig aandacht gehad voor de tegen-hegemonische discours in de artikels buiten de opiniëpagina's. Het is een spijtige zaak dat het Belgische parlementaire debat zo beknopt wordt weergegeven, ten voordele van artikels over de Belgische soldaten. Misschien de belangrijkste kritiek is dat ook deze krant rijkelijk lang gewacht heeft met het in beeld brengen van de Servische slachtoffers van de oorlog. Enkele NAVO-'vergissingen' kunnen soms wonderen doen.

Bibliografie

- Baudrillard, Jean, (1995) *The gulf war did not take place*. Bloomington: Indiana University Press.
- Bell, Steve, (1991) *The presentation of dissent in the British media during the Gulf War*. M.A. Thesis. Leeds: University of Leeds.
- Biltereyst, Daniel, (1999) 'Oorlog in Europa. Kosovo en het desinformatiegevecht', in *Samenleving en politiek*, 6, 4: 46-48.
- Cheney, George, (1997) 'We're talking war: symbols, strategies and images', in Greenberg, B., Gantz, Walter (Ed.), *Desert storm and the mass media* (61-73), Cresskill, New Jersey: Hampton press.
- Collon, Michel, (1992) *Attention, média! Les médiamensonges du Golfe. Manuel anti-manipulation*. Brussel: Epo.
- Gans, Herbert, (1980) *Deciding what's news: a study of CBS evening news, NBC nightly news, Newsweek and Time*. New York: Vintage Books.
- Gitlin, Todd, (1980) *The whole world is watching: mass media in the making and unmaking of the new left*. Berkely: University of California Press.
- Hall, Stuart, Critcher, Chas, Jefferson, Tony, Clarke, J., Roberts, B., (1978) *Policing the crisis: mugging, the state, and law and order*. London: MacMillan.
- Hiebert, Ray, (1997) 'Public relations as a weapon of modern warfare', in Greenberg, B., Gantz, Walter (Ed.), *Desert storm and the mass media*, (29-36), Cresskill, New Jersey: Hampton press.
- Jowett, Garth, (1997) 'Toward a propaganda analysis of the Gulf War', in Greenberg, B., Gantz, Walter (Ed.), *Desert storm and the mass media*, (74-85), Cresskill, New Jersey: Hampton press.
- Kellner, Douglas, (1997) 'The crisis in the Gulf and the lack of critical media discourse', in Greenberg, B., Gantz, Walter (Ed.), *Desert storm and the mass media*, (37-47), Cresskill, New Jersey: Hampton press.
- Laclau, Ernesto, Mouffe, Chantal, (1985) *Hegemony and socialist strategy: towards a radical democratic politics*. London: Verso.
- Laurent, Eric, (1991) *Tempête du désert. Les secrets de la Maison Blanche*. Paris: Presses pocket.
- McNair, Brian, (1988) *Images of the enemy*. London and New York: Routledge.
- Servaes, J., Tonnaer, C., (1992) *De nieuwsmarkt: Vorm en inhoud van de internationale berichtgeving*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Taylor, Philip M., (1998) *War and the media*. Manchester: Manchester UP.
- Van Zoonen, Liesbeth, (1991) 'Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn?' *De vrouwenbeweging en de media*. Amsterdam: SUA.
- Woodward, Bob, (1991) *De machthebbers*. Leuven: Kritik.

Nico Carpentier is licentiaat in de politieke en sociale wetenschappen. Als mandaatassistent werkt hij aan het departement Politieke en Sociale Wetenschappen van de UIA aan een doctoraat omtrent participatie in audiovisuele media en de deelname van niet-professionele mediagebruikers in de werking van de massamedia. Hij is met e-mail bereikbaar op carpent@uia.ua.ac.be.

De crisis in Kosovo: een scharniermoment in de relatie tussen Rusland en het Westen?

Sarah Helsen en Yvan Vanden Berghe

'Russia is outraged at NATO's military action against Yugoslavia which is none other than a naked aggression. (...) Both the UN Charter and the Russia-NATO Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security have been violated. (...) We are in fact dealing with NATO's attempt to enter the 21st century in the uniform of the world's policeman. Russia will never agree to that.' (Embassy Press Releases, 31/3/99).

In de commentaren in de Russische pers en de verklaringen van Russische politici de voorbije vier weken weerklonk verbolgenheid over het NAVO-optreden in Kosovo. Om Ruslands uitgesproken afwijzende houding te begrijpen, dienen vijf factoren in rekening gebracht te worden: de status van Rusland als supermacht, het veiligheidsdilemma waarmee het zich geconfronteerd ziet, de Orthodoxe en Slavische banden tussen Rusland en Servië, de anti-Westerse gezindheid onder de Russische bevolking en de reactie van Jeltsin. Op die wijze kunnen de effecten van de Kosovo-crisis op de relatie van Rusland met het Westen in een juist perspectief worden geplaatst.

Supermacht

Na de val van de Berlijnse Muur en de implosie van de Sovjetunie leek de rol van supermacht voor Rusland uitgespeeld. Niet alleen kon het Westen zich uiten als overwinnaar van de Koude Oorlog, ook Rusland liet zich aanvankelijk de taak van tweederangs mogendheid welgevallen. Deze onderdanige houding zou Rusland immers van Westerse steun verzekeren bij de transformatie naar een vrije markteconomie en een democratie. Vanaf 1994 echter gaf een groot deel van de publieke opinie en ook een betekenisvol gedeelte van de heersende elite te kennen dat Rusland niet langer het Westen naar de mond mocht praten en zich opnieuw diende te manifesteren als een wereldmacht (Truscott, 1997: 38-39, Kagarlitsy, 1995:78). Sindsdien is men erg gevoelig voor de plaats die de Russische Federatie in het internationale gebeuren inneemt. Door goede relaties te onderhouden met bijvoorbeeld Slobodan Milosevic en Saddam Hoessein tracht Rusland zich als onafhankelijke maar nog steeds invloedrijke mogendheid te bestendigen (Russia Today, 24/3/99).

De eenzijdige beslissing van de NAVO om Joegoslavië te bombarderen, heeft elke illusie hieromtrent doorprikt. Net zoals bij de NAVO-bombardementen op Bosnië (1995) en de VS-bombardementen op Irak (1998), zag Rusland zich geplaagd door voldongen feiten (De Standaard, 24/3/99). Het negeren van Rusland als belangrijke macht in het internationale gebeuren, werd als een grote belediging opgevat. Daarenboven werden de twee internationale organisaties waarin Rusland een belangrijke stem heeft, de Verenigde Naties (VN) en de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE), op een niet mis te verstane manier buiten spel gezet. Ruslands vertrouwen in het internationale systeem werd grondig ondermijnd (Statement of the State Duma, Embassy Press Releases, 8/4/99).

Om het geleden gezichtsverlies te beperken, ziet Rusland voor zichzelf een actieve en zelfs prominente rol weggelegd in de oplossing van de Kosovo-crisis. Kosten noch moeite worden gespaard om opnieuw een belangrijke plaats te bemachtigen op het internationale forum: onderhandelingsbesprekingen worden georganiseerd, een vredesvoorstel werd voorgelegd en Tsjernomyrdin werd aangesteld als speciale presidentiële vertegenwoordiger in Joegoslavië. Op 21 april stelde Zjoeganov zelfs dat een oplossing voor het conflict onmogelijk zou zijn zonder Rusland. *'Our new policy is to renew our country and re-establish a balance in Europe (...). Without Russia there cannot be a solution to the Balkan problems'* (Russia Today, 22/4/99).

Veiligheidsdilemma

Wie vertrouwd is met de Russische geschiedenis, weet dat het veiligstellen van de grenzen steeds een belangrijke betrachting is. Door de talrijke vijandige invasies heeft Rusland een bijna paranoïde reflex opgebouwd als het gaat om een potentiële bedreiging aan zijn grenzen. Na de Koude Oorlog had Rusland gehoopt dat de NAVO zou worden ontmanteld en vervangen door een pan-Europese veiligheidsstructuur. Deze naïeve kijk op de ontmanteling van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie werd echter afgestraft door concrete plannen voor een oostwaartse uitbreiding naar de voormalige sovjetstaten. Gorbatsjov had in 1989 nochtans de garantie gekregen dat de oostwaartse uitbreiding van de NAVO zich tot Duitsland zou beperken. Om niet volledig geïsoleerd te raken, zag Rusland geen andere oplossing dan in 1994 lid te worden van het *Partnership for Peace* (PfP). Verder werd een exclusieve veiligheidsrelatie met de NAVO ontwikkeld in de vorm van een Permanente Gezamenlijke NAVO-Rusland Raad (1997)¹¹ (Stevanovich, 1994:18-23, Truscott, 1997:45-52).

¹¹ In 1997 werd door de NAVO en Rusland een Stichtingsakte ondertekend, die wederzijdse relaties, samenwerking en veiligheid tussen beide partijen moest

Op 24 maart 1999 ging een ware shockgolf door Rusland. Zonder de Russische Federatie te hebben geconsulteerd en nauwelijks twee weken na de toetreding van Polen, Tsjechië en Hongarije tot de NAVO besliste de defensieorganisatie over te gaan tot bombardementen. Verontwaardigd over zoveel brutaliteit en arrogantie schortte Jeltsin meteen elke samenwerking met de NAVO op (Embassy Press Release, 22/4/99). Zelfs het Nunn-Lugarproject, dat Amerikaanse financiële steun bood om Rusland te verzekeren van bescherming tegen atoomwapens, werd stopgezet (Embassy Press Releases, 31/3/99, The Russia Journal, 19-25 april 1999). Door de flagrante schending van zowel het VN-handvest als van de Rusland-NAVO Stichtingsakte is voor Rusland elke zekerheid op het stuk van veiligheidsvereenkomsten weggenomen.

Dit onveiligheidsgevoel wordt bovendien binnen het Kremlin door vier redenen aangewakkerd. De NAVO-interventie in de binnenlandse aangelegenheden van een soeverein land heeft immers een gevaarlijk precedent geschapen en een analoog scenario m.b.t. Tsjetsjenië wordt door de Russische publieke opinie gevreesd (Russia Today, 26/4/99, New York Times, 16/4/99, Statement of the Duma, Embassy Press Releases: 8/4/99). Ten tweede werd recent in de Amerikaanse senaat het voorstel goedgekeurd om de bouw van een defensieschild boven het Amerikaanse grondgebied aan te vatten. De Russen beschouwen dit als een regelrechte schending van het ABM-Verdrag (*Anti Ballistic Missile*) van 1972. Zo wordt immers het principe van *'Mutual Assured Destruction'* (MAD), dat de vrede tussen beiden moet verzekeren, tenietgedaan (Vanden Berghe, 1995:166, De Standaard: 24/3/99). Ten derde vreest Rusland dat Joegoslavië door de NAVO-interventie een Amerikaans protectoraatgebied zal worden. Dit is onaanvaardbaar voor Rusland gezien de strategische ligging van Joegoslavië in de Balkan en gezien de dreigende nadering van de NAVO aan haar grenzen (The Russia Journal: 12-18 april 1999). Tenslotte stelt zich het dilemma rond militaire hulp aan Joegoslavië. Verscheidene malen is door Jeltsin en door de Minister van Buitenlandse Zaken Ivanov, bedreigd met adequate (inclusief militaire) maatregelen om de eigen veiligheid en die van Europa te garanderen (Embassy Press Releases: 31/3/99). De communistische en nationalistische strekkingen binnen Rusland hebben zelfs voorgesteld vrijwilligers te zenden om de Servische broeders te beschermen tegen buitenlandse agressie. Aan de andere kant begreep Rusland dat een militaire tussenkomst de relatie met het Westen tot een gevaarlijk dieptepunt kon doen dalen en bovendien een grote

bevorderen. Om deze doelen uit te voeren werd een Gemeenschappelijke NAVO-Rusland Raad in het leven geroepen (*Founding Act On Mutual Relations, Co-operation and Security between NAVO and The Russian Federation*).

financiële impact zou hebben. Op 19 april verklaarde Jeltsin dan ook dat Rusland - hoewel hevig gekant tegen de NAVO-agressie - niet militair in het conflict zou tussenkomen. (New York Times: 19/4/99, Russia Today: 24/3/99, 26/4/99).

Orthodoxe broeders

Om de felle reactie van Rusland te begrijpen is het belangrijk de historische banden tussen Rusland en Servië te onderkennen. Enerzijds is er de Orthodoxie. Beide landen werden gekerstend vanuit Byzantium en kozen bij het schisma van de Kerk in de 11de eeuw partij tegen de Latijnen. Wanneer Moskou in 1453 het 'Derde Rome' werd, beschouwden de Russische tsaren het als hun 'heilige taak' zich op te werpen als de verdedigers van alle Slaven en van de Orthodoxie. Traditioneel is Joegoslavië in de Balkan Ruslands bondgenoot en in de geschiedenis hebben zowel Servië als Rusland hun Orthodoxe geloof meerdere malen moeten verdedigen tegen het 'Turkse Juk'. Soms vormden ze samen een alliantie, dikwijls vochten ze apart maar het lot van hun Orthodoxe broeders heeft de Russen vaak nauw aan het hart gelegen (The Associated Press: 22/4/99, New York Times, 10/11/97).

In de Slag bij het Lijsterveld (Kosovo-Polje) in 1389 werden de Servische troepen door de Ottomanen verslagen. Hoewel de islam zijn intrede deed, bleef het grootste deel van de bevolking trouw aan de Servisch-Orthodoxe Kerk, die de belangrijkste voorvechter van de Servische onafhankelijkheid werd. De Servische Orthodoxe kerk vindt haar wortels in Kosovo en het Decani-klooster wordt door de Serviërs beschouwd als het ankerpunt van hun cultuur en religie. *'Kosovo means more to us than Jerusalem means to the Jews'* (Servische diplomaat, 13/4/99). Deze provincie is steeds een referentiepunt geweest voor Servische nationalisten en het spreekt voor zich dat een vergaande autonomie voor de overwegend islamitische bevolking niet gemakkelijk geduld zal worden. De wrede repressie die wordt uitgeoefend op Albanese separatisten en nu ook op de gewone burgerbevolking is te wijten aan de historische betekenis die aan 'Kosovo-Metohija'¹² wordt toegekend (The Associated Press: 22/4/99, New York Times, 10/11/97).

De orthodoxe banden tussen Rusland en Servië zijn nog steeds aanwezig. Dit blijkt o.a. uit het bezoek van het hoofd van de Russische Orthodoxe kerk, patriarch Alexej II, aan Belgrado om - steunend op de Orthodoxe banden - tot een politieke oplossing te komen. Ook de Russische bevolking voelt zich door het gemeenschappelijk geloof sterk verbonden met de Serviërs. De

¹² Dit is de Servo-Kroatische naam voor de provincie Kosovo en verwijst naar de twee vruchtbare valleien Kosovo en Metohija (The Associated Press, 22/4/99).

NAVO-beslissing om te bombarderen op 'Pascha' heeft het medevoelen enkel versterkt (Russia Today: 20/4/99, New York Times, 10/11/97).

Naast de Orthodoxie is er ook een Slavische band die Rusland en Servië bindt. Hoewel de Russen Oostslaven zijn en de Serviërs Zuidslaven, delen zij gemeenschappelijke kenmerken in cultuur en taal. De sterke verwantschap met zijn Slavische broeders kwam in Rusland reeds in de 19de eeuw tot uiting in het pan-Slavisme. Deze stroming gaf voedsel aan de dromen over een eenwording van de Slavische volken onder leiding van het Russische keizerrijk. Zo werd een ideologische compensatie geboden voor de nederlaag die men tegenover het Westen had geleden in de Krimoorlog (1853-56) en die een einde had gemaakt aan de machtspositie van Rusland in Europa. Niet geheel toevallig treffen we deze Slavofiele en nationalistische tendensen opnieuw aan in het hedendaagse Russische discours (The Russia Journal, 12-18 april 1999). Is het hardop dromen van een Slavische unie met Wit-Rusland, Joegoslavië en Rusland een psychologische compensatie voor de tanende Russische wereldmacht?

Anti-Westerse gezindheid

Als voorlaatste factor moet de anti-Westerse gezindheid van de Russen in rekening worden gebracht. In 1991 werd door Boris Jeltsin en een aantal liberale Westersgezinden besloten de jonge Russische Federatie grondig te hervormen. Er werd beslist dat een drastische invoering van een vrije markteconomie en een democratisch politiek systeem noodzakelijk was. Op die manier zou Rusland aansluiting kunnen vinden bij Europa. Doch het gevaar schuilt in de transitie. De Russen hadden immers geen enkele ervaring met een democratisch regime en slechts een zeer vage herinnering aan een vrije markteconomie. Niet enkel werd men bij de praktische invoering van dit nieuwe maatschappijstelsel geconfronteerd met problemen zoals onvoldoende expertise en corruptie, ook kon men bij de Russische bevolking niet rekenen op veel sympathie en medewerking (Truscott, 1997:37, Kagarlitsky, 1995:83-92).

Dit alles, versterkt door de aanhoudende crisis, leverde de ideale voedingsbodem voor een anti-Westerse ingesteldheid. Rusland werd bovendien op internationaal vlak voortdurend geconfronteerd met zijn tanende macht: financiële afhankelijkheid van het IMF, van de Westerse landen en gebrek aan een supermachtstatus. De Doemaverkiezingen van 1995 toonden duidelijk aan dat een groot deel van de bevolking niet langer een Westerse koers wenste te varen (Truscott, 1997:5-6, 224-227). Communisten en ultranationalisten genoten met hun anti-Westerse electorale programma's de meeste populariteit. Bij de presidentsverkiezingen van 1996 kon Jeltsin, ondanks een indrukwekkende verkiezingscampagne, in de tweede ronde maar

nipt de meerderheid behalen op de communistische kandidaat. Om zich van de overwinning te verzekeren, diende Jeltsin zijn lot te liëren aan de nationalist Lebed, die een grote aanhang kende onder de bevolking (Economist Country Profile, 1998-1999:9-10).

De NAVO-agressie tegen het 'broederlijke Joegoslavië' heeft de anti-Westerse houding onder de Russen meer versterkt, dan dat de goed georganiseerde propagandamolen van Zjoeganov ooit zou kunnen (Statement of the State Duma, Embassy Press Releases: 8/4/99). Een opiniepeiling op 2 april heeft aangetoond dat 92% van de respondenten de 'agressie' op hun 'Slavische bondgenoten' afkeurden (Russia Today, 2/4/99).

Jeltsins reactie

Om Ruslands reactie in dit conflict correct te interpreteren, is het ontegensprekelijk belangrijk de bovenstaande factoren te onderkennen. De houding van president Jeltsin, die normaliter gematigd Westersgezind is, dient wel genuanceerd. De Russische President staat immers aan de vooravond van een *impeachmentprocedure*, waarbij de Doema de president ter verantwoording zal roepen en eventueel kan afzetten. Hoewel de NAVO-bombardementen Jeltsin op buitenlands vlak in een uiterst precaire situatie hebben gebracht, wist hij de situatie op binnenlands gebied in zijn voordeel om te buigen. Door te appelleren op de anti-Westerse en pro-Russische gevoelens die momenteel gemeengoed zijn in Rusland, is hij erin geslaagd om het Russische volk en vele politici op één lijn te zetten. De ijver die hij aan de dag legt om Ruslands rol in de internationale arena te herstellen, heeft hem behoorlijk wat populariteit en sympathie opgeleverd en kan bovendien als een sterk argument 'à décharge' in zijn *impeachmentprocedure* worden aangedragen. (Russia Today, 2/4/99, 30/4/99, The Russia Journal, 19-25 april 1999).

Conclusie: de relatie tussen Rusland en het Westen

'The relationship between Russia and the US (...) at least this one casualty of war should be attended to now' (The Russia Journal, 19-25 april 1999). De relatie tussen Rusland en het Westen heeft een nieuw dieptepunt bereikt sinds Reagan in 1982 de USSR 'an Evil Empire' noemde.

Uit bovenstaande blijkt dat het Westen en de NAVO zich blind toonden voor de gevoeligheden van Moskou. Op nauwelijks acht jaar tijd verwerd Rusland van wereldmacht tot verwaarloosbare internationale actor. Bovendien heeft de samenwerking met en de mimicry van het Westen geleid tot een aanhoudende crisis. Rusland is dus ontgoocheld in alles waar het Westen voor staat en de

'arrogantie' van de NAVO in het Kosovo-conflict zou wel eens de spreekwoordelijke druppel kunnen zijn. Een voortzetting van deze Westerse strategie zal de relatie met Rusland op zo'n manier beïnvloeden dat de overeenkomsten die na de Koude Oorlog afgesloten werden op het stuk van bewapening, financiële en militaire samenwerking, politiek en overleg, niet meer zullen gelden. Als men Rusland blijft negeren, is het waarschijnlijk dat het zich verder zal afkeren van het Westen.

Het Westen lijkt echter niet bezorgd om een verslechtering van de relaties met Rusland, aangezien men 'het Russische gevaar' niet meer vreest. Amerikaanse militaire experts berekenden dat het nog decennia zal duren vooraleer het voormalige niveau van Sovjet-wapenindustrie weer kan worden bereikt. Dat Rusland simpelweg geen nieuwe Koude Oorlog kan betalen, werd volgens deze experts bevestigd door verklaring van Jeltsin om niet militair tussen te komen (The Russia Journal, 19-25 april 1999). In Russia Today van 26/4/99 werd echter aangehaald dat het Westen te hard rekent op deze verklaring. *'It is common knowledge that big game are at their most dangerous when they are wounded. NATO should recognize it is dealing with a wounded bear.'* Daarnaast wimpelen Brussel en Washington de sterke anti-NAVO gevoelens onder de Russen af als een verwaarloosbare extremistische tendens (Russia Today, 26/4/99). Door zijn navelstaarderij neemt het Westen niet de moeite na te gaan welke andere factoren (cf. supra) deze negatieve houding constitueren. Dat deze gevoelens van afkeer wel eens een groter effect zouden kunnen hebben dan het militair potentieel van Rusland, wordt als onrealistisch bestempeld. Wanneer NAVO en EU beslisten het olie-embargo tegen Joegoslavië uit te vaardigen, werd Rusland nogmaals gevisieerd. Als hoofdleverancier van olie aan Joegoslavië, kan dit ernstige gevolgen hebben voor de precaire Russische economie. Daarenboven zullen Russische olietankers gecontroleerd moeten worden door Westerse troepen. Bij een aantal Russische politici heerst dan ook het gevoel dat de NAVO-bombardementen niet bedoeld zijn om Milosevic te treffen, dan wel om de chaos en crisis in Rusland te vergroten (The Russia Journal, april 19-25 1999, Russia Today, 26/4/1999).

Het lijkt erop dat de NAVO en het Westen de reactie van Rusland hebben 'berekend' en deze onbelangrijk hebben geacht. Men kan zich dan terecht afvragen of een goede relatie met Rusland wel zo belangrijk is voor het Westen als men doet uitschijnen. Want wat is de motivatie van de NAVO om door haar offensieve houding de 'speciale relatie' met Rusland op de helling te zetten? Waarom aanleiding geven tot het versterken van de anti-Westerse gezindheid bij de Russische bevolking? Was het toelaten van de drie voormalige leden van het Warschaupact tot de NAVO meer opportuun dan Rusland dichter bij het Westen te brengen?

De crisis in Kosovo vormt een nieuw scharniermoment in de relatie tussen Rusland en het Westen (Helsen, 1999). De ideale gelegenheid werd geschapen voor beide partijen om zich verder van elkaar af te keren. Enerzijds voelt Rusland zich vernederd en gepasseerd, anderzijds lijkt het Westen de verstandhouding met de Russische Federatie niet langer prioritair te achten. Het is een feit dat de NAVO-bombardementen de kansen op een verbetering van de relatie met Rusland en zelfs de kansen op een bevredigende oplossing van het conflict in Kosovo zwaar gehypothekeerd hebben.

Bibliografie

- Helsen, S., (1999), 'Rusland en het Westen: een cyclische beweging van toenadering en afkeer', in *PSW-Papers*, 1999/3.
- Kagarlitsky, B., (1995), *Restoration in Russia: Why capitalism failed*, London: Verso.
- Stevanovich, S., (Ed.) (1994), *Rethinking Russia's National Interests*, Washington: Center for Strategic and International Studies.
- Truscott, P., (1997), *Russia First, Breaking with the West*, London: I.B. Tauris.
- Unit, E. I., (1998-1999), *Country Profile Russia*, London: EIU.

Sarah Helsen is politicologe en als onderzoekster verbonden aan het departement Politieke en Sociale Wetenschappen van de UIA. Zij schreef haar eindverhandeling over de Russische houding ten aanzien van het Westen tussen 1689 en 1953. Zij bereidt ook een proefschrift voor over hetzelfde onderwerp. Zij is bereikbaar met e-mail op: helsen@uia.ua.ac.be.

Prof. Dr. Vanden Berghe is historicus en als gewoon hoogleraar verbonden aan de vakgroep internationale politiek van het departement Politieke en Sociale Wetenschappen van de UIA. Hij doceert en publiceert over de 20^e-eeuwse politieke geschiedenis van Europa en de Oost-West tegenstellingen. Hij is bereikbaar met e-mail op vdberghe@uia.ua.ac.be

Slachtofferschap ge(re)construeerd. Beelden van slachtoffers van de 'oorlog in Europa' en hun hulpverleners in het Vlaamse televisienieuws.

Sonja Spee & Magda Michielsens

'We zijn een maand in oorlog met Joegoslavië en in feite nog geen stap verder', dat is de neerslag van het commentaar van een VTM-verslaggever in het televisiejournaal van dinsdag 20 april. De oorlog in Joegoslavië komt via televisiebeelden onze huiskamers binnen. Beelden van vluchtelingen, van 'militaire' en 'gewone' hulpverleners, van doden en gewonden, van treurende en van betogers, maar ook van vliegtuigen, militaire doelwitten, en persconferenties. Duizenden journalisten hebben hun tenten opgeslagen in Albanië, Macedonië, Belgrado, of bij de NAVO-gebouwen in Brussel. De oorlog wordt gemediatiseerd, en alle partijen hebben er belang bij om zoveel mogelijk in het nieuws te komen. Het televisienieuws toont ons - en dat wordt zeker duidelijk in tijden van oorlog - een sociale en culturele constructie van de realiteit: bepaalde invalshoeken worden overbelicht, terwijl andere gebeurtenissen, actoren of meningen nauwelijks of niet in beeld gebracht worden. Dit wordt duidelijk geïllustreerd door de beelden van oorlogsslachtoffers in het televisienieuws: in de berichtgeving over deze slachtoffers worden zowel *gender* als etnische en sociale afkomst telkens opnieuw geconstrueerd.

De vertrouwd- en gekleurdheid van slachtofferbeelden

Beelden van slachtoffers zijn vrij vertrouwde beelden in televisiejournaals. Ook vóór de oorlog in Joegoslavië werd bijna dagelijks bericht over natuurrampen, aanslagen of burgeroorlogen, en de gevolgen daarvan. Uit een vergelijking van slachtoffers op het West-Europese televisienieuws bleek dat in 21% van alle nieuwsiems slachtoffers getoond of genoemd worden. Opvallend was het verschil tussen de zenders: zowel RTL4 en VTM als BBC scoorden relatief hoog (rond de 26%) wat betreft het aantal slachtofferitems, terwijl BRTN, ARD en RTBF gemiddeld heel wat minder items met of over slachtoffers tonen (rond de 16,5%) (Michielsens, 1999). Bovendien bleek in dit onderzoek dat 'oorlog op de ene zender veelal gesymboliseerd [wordt] door het tonen van slachtoffers, terwijl op een andere zender voor shots van rennende soldaten of een beeld van een hulpkonvooi wordt gekozen' (Michielsens, 1999).

Terwijl vrouwen in het televisienieuws duidelijk ondervertegenwoordigd zijn, zijn zij relatief oververtegenwoordigd als het gaat om de representatie van slachtoffers (MediaWatch, 1995). Als vrouwen in het nieuws komen is de kans groot dat zij gepresenteerd worden als 'passieve getuigen' van een gebeurtenis of als 'slachtoffer' (Meyers, 1994). Mannelijke actoren in het nieuws zijn meestal gezagsdragers ofwel zijn 'actively handling conflict situations' (Van Zoonen, 1988: 36). Op een commerciële televisiezender als VTM is het aandeel van vrouwen in het nieuws gemiddeld iets hoger (19% t.o. 14% bij VRT), maar daar wordt dan ook meer aandacht besteed aan onderwerpen als 'rampen en ongevallen' of 'faits divers' (onderwerpen waar stelselmatig vrouwen vaker bij betrokken zijn) (Spee, 1999).

Nieuwsverslaggeving lijkt dus per definitie niet gender-neutraal te zijn (Allan, 1998), noch de manier waarop slachtoffers in beeld gebracht worden. Vrouwelijke slachtoffers worden bijvoorbeeld vaker close-up in beeld gebracht, en eerder gepersonaliseerd. Vrouwelijke slachtoffers zijn vaker in beeld als 'indirect slachtoffer', als moeder, dochter of verwante van. Van mannelijke slachtoffers worden eerder schokkende beelden getoond, mannen worden vaker gepresenteerd als 'actief slachtoffer', als dode of gewonde. We zien met andere woorden 'vrouwen treuren, mannen sterven...' (Michielsens, 1999). Geografische of culturele nabijheid speelt een belangrijke rol in de verslaggeving over slachtoffers (zie ook (Servaes, 1992)). Een gebeurtenis in eigen land of buurland haalt eerder het nieuws dan hetgeen zich op grotere afstand afspeelt. Gemiddeld komen West-Europese slachtoffers dan ook vaker voor in ons westers-georiënteerde nieuws. En deze slachtoffers worden vaker individueel getoond en gepersonaliseerd. Slachtoffers uit verre landen worden eerder massaal, en niet in close up in beeld gebracht en krijgen vrijwel nooit een gezicht of naam. Hetzelfde fenomeen zien we bij de berichtgeving over 'onze' slachtoffers en de slachtoffers van de vijand, de 'anderen'. Op het Israelische televisiejournaal hebben Israelische slachtoffers een naam, een leeftijd, een gezin. Het gebeuren rond hun verwonding of dood wordt aan de hand van oogverslagen in detail gerapporteerd. Palestijnse slachtoffers daarentegen krijgen geen naam. De omstandigheden worden 'onduidelijk' en het bericht 'onbevestigd' genoemd (Liebes, 1992). Slachtofferbeelden zijn met andere woorden zowel gender- als etniciteitspecifiek.

De case

Voor deze paper hebben wij intensief gekeken naar de berichtgeving en beeldvorming over slachtoffers in twee televisiejournaals, van VRT en VTM, uitgezonden op dinsdag 20 april om 19 uur. Uiteraard kunnen wij hiermee geen enkele representativiteit rechtvaardigen, maar willen wij met deze case een illustratie geven van de wijze(n) waarop het slachtofferschap en

slachtoffers m/v in de twee televisiejournaals geconstrueerd worden. Als werkdefinitie van 'slachtoffer' hanteerden wij dezelfde definitie als eerder door Michielsens en ten Boom gebruikt:

'Al dan niet nog levende persoon die (direct of indirect) psychisch, fysiek of materieel lijdt of geleden heeft onder geweld, oorlog, ramp of schending van de universele mensenrechten en die als zodanig genoemd of getoond wordt' (Michielsens, 1999).

We willen bekijken hoe de sociale realiteit, en met name het slachtofferschap, in de televisiejournaals van de openbare en de commerciële omroep ge(her)construeerd wordt.

De geanalyseerde televisiejournaals van VRT en VTM besteden respectievelijk 17,5 en 16 minuten van hun zendtijd aan de oorlog met Servië, de etnische zuiveringen in Kosovo, de evacuatie, de opbouw en de hulpverlening in de kampen in Albanië en Macedonië, de opvang en de geplande hulpactie's in België. Het VRT-journaal heeft in totaal een lengte van 33 minuten (zonder 'Het journaal van de Eeuw'), terwijl het VTM-journaal 39 minuten duurt. In de headlines van het nieuws noemen beide zenders twee items: het VTM-journaal noemt de 'evacuatie van de vluchtelingen' en 'de gruwel' van etnische zuiveringen van Kosovaren in Montenegro; het VRT-nieuws heeft het eveneens over deze gemelde aanvallen van Serviërs in 'moslimdorpen in Montenegro' en over het kamp dat de Belgische militairen in Albanië voorbereiden. Daarnaast besteedt het VTM-journaal negen van de 17 items aan gebeurtenissen met betrekking tot de oorlog, bij het VRT-journaal gaat het om negen van de in totaal 15 items. Absoluut en proportioneel gezien besteedt de commerciële zender daarmee minder zendtijd aan de oorlog dan de openbare omroep.

De nabijheid en de 'onzen'

'Oorlog in Europa, dag 28', zo begint het VTM-nieuws op dinsdag 20 april. Met zware muziek, tromgeroffel, grote blauwe letters, beelden van vliegtuigen, brandhaarden en huilende kinderen wordt het deel van het journaal dat over de oorlog gaat aangekondigd. De nabijheid (er is 'oorlog in Europa'), de ellende en de bedreiging worden extra onderstreept. De eerste twee items van het VTM-journaal hebben betrekking op de drukte op het militaire luchtveld in Melsbroek in verband met de opvang van 177 vluchtelingen in België. Het daaropvolgende item, over de bouw van tentenkampen in Durres in Albanië, wordt aangekondigd met de woorden 'en nu naar de hulp die België levert in Albanië'. Het vierde item gaat over de aankomst van de Belgische bevelhebber van het detachement paracommando's in Albanië. Bij deze eerste vier items van het VTM-journaal wordt het Belgische belang en vooral de positieve tussenkomst van het

Belgische leger benadrukt. In deze items, waar vooral 'onze' en de militaire zijde centraal staan, worden nauwelijks close ups getoond van slachtoffers. Enkel in het eerste item zien we een aantal bussen vol vluchtelingen, maar de nadruk wordt gelegd op de actieve, hulpverlenende soldaten.

Op de VRT wordt minder vaak het verband gelegd tussen België en de oorlog. Maar ook hier heeft het eerste item wel betrekking op de rol van de Belgische para's, die 'onze para's' genoemd worden. Het item over de opvang van de vluchtelingen in België, dat bij het VTM-journaal veel aandacht krijgt (de eerste 2 items, totaal 200 sec), wordt op de VRT pas behandeld in item 7 (114 seconden).

De anderen

'Wij zijn in oorlog met Joegoslavië', althans met de woorden van de VTM-verslaggever Luc De Smet (item 7-VTM). In dit geval betekent Joegoslavië waarschijnlijk vooral het bewind in Servië. Ook de beeldspraak 'de NAVO-bombardementen werken op Servië als een rode lap op een stier' die bij de aankondiging van ditzelfde item door nieuwslezeres Ingrid De Putter wordt geuit, spreekt boekdelen. Servië wordt uitgedaagd, loopt als een dolle stier door zijn eigen arena, en reageert furieus, zonder na te denken, op de NAVO-bombardementen.

Beelden van Servië worden eigenlijk nauwelijks getoond. In het VRT-journaal spreekt de nieuwslezer telefonisch en live met verslaggever Stefan Blommaert die net teruggekeerd is in Belgrado, de enige beelden die we zien, zijn die van de verslaggever en de nieuwslezer Stef Wauters (item 5-VRT). Tijdens een eerder item in dit journaal werden beelden van NAVO-luchtaanvallen getoond, en ruïnes van uitgebrande gebouwen en een tabaksfabriek. Hierbij komen geen mensen in beeld (item 3). Vrijwel dezelfde beelden zien we terug in het VTM-journaal, dezelfde gebouwen en tabaksfabriek, maar nu wel met mensen in het beeld. Een aantal oudere mannen bekijken de overgebleven restanten (item 6-VTM). Naast de koele beelden van VRT lijkt VTM daardoor meer de nadruk te geven op de gevolgen van de bombardementen voor de Servische bevolking. In een tweede item over Servië op het VTM-journaal worden ook beelden getoond vanuit Belgrado zelf. De Russisch-orthodoxe patriarch is op dat moment in de hoofdstad op bezoek en heeft ook een vredesvoorstel geopperd (item 7-VTM). Hierover is met geen woord gerept op het VRT-journaal. Ondanks de nogal eenzijdig gekleurde woorden van de nieuwslezeres en de verslaggever van dit item op het VTM-journaal zijn de beelden genuanceerder. Serviërs krijgen hier in ieder geval een gezicht, sommigen zelfs een naam.

De constructie van slachtoffers

De slachtoffers, met name de vluchtelingen, worden enkel ter illustratie gebruikt en in vluchtige beelden getoond. Meestal worden groepen vluchtelingen in beeld gebracht, groepen met zowel mannen als vrouwen, kinderen en ouderen. Het vluchteling-zijn treft iedereen, ongeacht geslacht of leeftijd. Op het moment dat close-up beelden gebruikt worden zien we iets vaker vrouwen, maar vooral veel kinderen. In slechts één item, en dat wordt getoond op het VTM-journaal, horen we slachtoffers spreken (item 5-VTM). Een oudere man aan een grenspost en een oudere vrouw in een Albanees kamp worden in dit item kort aan het woord gelaten. Op het VRT-journaal ontbreken sprekende slachtoffers. Daar hebben de beelden van de vluchtelingen enkel en alleen een illustratieve functie. De vele kinderen die we zien, worden al helemaal niet aan het woord gelaten.

Uiteraard wordt er in beide televisiejournals wel en veel over de Kosovaarse vluchtelingen gesproken, door anderen. In het eerste item van het VTM-journaal wordt over de vluchtelingen gesproken door de verslaggeefster, Ann Van Mullem. Zij benadrukt dat 'er deze keer opvallend veel kinderen bij zijn', en terwijl zij verslag brengt krijgen we beelden te zien van volle bussen vluchtelingen. Volgens de verslaggeefster is 'het allerbelangrijkste dat gezinnen en families samengehouden worden'. Het zijn vooral de verslaggevers die over de situatie van de vluchtelingen spreken. Maar ook de NAVO-woordvoerder Jamie Shea en de Britse premier Tony Blair hebben het over de wandaden van de Serviërs, de verkrachtingen en de etnische zuivering. We horen het leed via de woorden van mensen aan 'onze kant', geïllustreerd door beelden van vluchtelingen. Slachtoffers worden gereduceerd tot illustraties.

Slachtoffers in Servië, bijvoorbeeld getroffenen van de bombardementen, zien we in deze journals niet. De vraag kan gesteld worden of de Servische professor Neerlandistiek, die in item 7 van het VTM-nieuws wordt geïnterviewd, ook een slachtoffer is. Uiteraard is zij ook indirect slachtoffer van de oorlog en lijdt zij door de isolatie van de rest van de wereld. Maar zij wordt niet direct geportretteerd, noch aangekondigd als slachtoffer, wel als 'twijfelende burger in Belgrado'. Misschien ziet zij zichzelf wel als slachtoffer, maar door de beeldvorming binnen het VTM-nieuws komt zij vooral als sterke vrouw naar voor.

De constructie van hulpverleners als helden

Eigenlijk worden in beide televisiejournals vooral 'hulpverleners' getoond, en dan in de brede zin van het woord hulp. Zowel de hulpacties in eigen land,

de inzamelingen en de opvang, kunnen hieronder gedefinieerd worden, maar ook de opbouw van de kampen in Albanië door Belgische militairen. Want ook bij de militairen wordt telkens weer de humanitaire actie in de verf gezet. Zes van de negen items van het VTM-journaal houden rechtstreeks verband met hulpacties; bij het VRT-journaal gaat het om vier van de negen items. Uiteraard wordt door het accent op de verschillende hulpacties ook de 'nabijheid' extra benadrukt: het zijn 'onze jongens' (item 3-VTM), 'onze para's' (item 7-VRT), 'onze hulporganisaties' (item 8-VRT, item 8 en 9-VTM) die actief betrokken zijn bij Kosovo. Het geeft de mogelijkheid om het nieuws vanuit een invalshoek te belichten die dicht bij huis ligt, maar ook om het getoonde lijden van de slachtoffers te verzachten. We zien vrijwel geen slachtoffer zonder dat er een concrete poging tot hulp of hulpoproep, gedaan wordt. De blik op de slachtoffers wordt met andere woorden verlicht door de blik via de hulpverlener. De boodschap die we krijgen is dat de slachtoffers geholpen worden, of, en dat is een duidelijke nuance, geholpen moeten worden. Terwijl de slachtoffers enkel getoond worden, meestal passief in een gelaten en afwachtende houding, lopen de hulpverleners (militair of niet) actief door het beeld. De hulpverleners krijgen ook een naam, worden geïnterviewd, close-up in beeld gebracht. De hulpverleners zijn onze helden. Dat het Belgisch leger ook tot held gebombardeerd wordt (ofwel zichzelf tot held bombardeert) moge blijken uit het feit dat zij veel aandacht krijgen in vrijwel alle items in het journaal, waarbij telkens de nadruk gelegd wordt op het humanitaire maar soms toch ook risicovolle karakter van hun acties. In het eerste item van het VTM-nieuws worden, zonder mondelinge aankondiging, beelden gebruikt van de informatiedienst van het Belgisch leger (het logo van SID, le Service de l'Information de la Défense Nationale, staat in de linkerbovenhoek van deze beelden). De link naar een stille promotiecampagne voor de krijgsmacht -door middel van de vele nieuwsitems in het televisiejournaal- lijkt niet ver weg. Dat neemt niet weg dat ook heel wat beelden van de NAVO (de beelden van de Tomahawks en de bombardementen in Servië) vaak zonder aankondiging en zonder logo overgenomen worden in beide televisiejournals.

Vooraf vrouwelijke helden?

Over het algemeen worden in beide televisiejournals veel meer mannen getoond: mannelijke politici (Blair, Solana, Moreels), militaire bevelhebbers, genietroepen, para's, de woordvoerders van Artsen zonder Grenzen, de perswoordvoerder van de NAVO. Deze mannen worden ook close-up in beeld gebracht, geïnterviewd en/of, via beelden van persconferenties aan het woord gelaten. Oorlog voeren lijkt vooral een mannenzaak te zijn. Maar er zijn een aantal beklijvende uitzonderingen, de 'vrouwelijke helden', die zich eigenlijk zowel aan 'onze kant' als aan de 'andere kant' bevinden. Vrouwen die in

beide televisiejournals op een positieve manier in beeld gebracht worden. Vrouwen die vooral strijdvaardig zijn. Vrouwen die opvallen, juist omdat zij de uitzonderingen zijn binnen de 'mannenwereld' van de oorlog.

Kapitein De Brabander, die instaat voor het financiële beheer van een op te bouwen Belgisch kamp in Albanië, is een vrouw (item 9-VRT, item 3-VTM). Terwijl zij bij de VRT wordt aangekondigd als kapitein De Brabander legt het VTM-journaal de nadruk op haar vrouw-zijn: *'de enige vrouwelijke legerofficier die meegaat, maar als vrouw heeft ze dan ook een typische taak: het huishoudboekje beheren'*. Maar ook op het VRT-journaal gaat het interview met de kapitein specifiek in op haar motivatie, en hoe haar gezin hier tegenover staat. Vragen die niet gesteld worden aan de andere, mannelijke, militaire bevelhebbers die aan het woord gelaten worden in beide journals.

Een tweede heldin wordt in beeld gebracht bij het VRT-journaal, in een item over buitenlandse vrijwilligers die zich in Albanië komen aanmelden voor inlijving bij de UCK (item 6-VRT). Daar is ook een 16-jarig strijdlustig Amerikaans meisje uit de Bronx bij, gekleed in camouflagepak, en klaar om te gaan strijden voor haar 'moslim-sisters'. In een kort interview zegt zij eventueel ook te willen sterven voor de 'goede zaak'. Zij, maar ook de andere UCK-vrijwilligers, worden niet negatief in beeld gebracht, eerder als vrijheidstrijders. Ze lijken te behoren tot de 'goede' kant, 'onze' kant.

Een derde sterke vrouw is een Servische, professor Neerlandistiek, die door Luc De Smet geïnterviewd wordt (item 7- VTM). Alhoewel zij eigenlijk een 'andere' is, krijgt vooral zij de mogelijkheid om het vijandsbeeld over Servië, dat door de nieuwslezeres nog eens werd onderstreept (zie eerder), te nuanceren. Zij geeft aan dat heel veel Serviërs ook heel wat twijfels hebben, maar dat er door de bombardementen een *'einde is gezet aan alle mogelijkheden om anders te denken'*. Als getuige-experte geeft zij, door haar verslag en reflectie op de gebeurtenissen, een andere invalshoek op de oorlog. Deze drie vrouwen krijgen allen een naam, een ondertitel en spreekwoord. Iets wat geen enkel slachtoffer (m/v) overkomt. Deze vrouwen zijn uitzonderlijke vrouwen, en worden ook zo in beeld gebracht. Uitzonderlijk binnen hun domein, maar ook uitzonderlijk doordat we nog altijd weinig vrouwen in dergelijke rollen in het televisienieuws zien. Vrouwelijke helden zijn nog altijd zeldzaam, maar vandaar ook misschien dat deze vrouwen het nieuws halen.

Inspelen op de emotionaliteit

Vooraf het VTM-journaal lijkt het patent te hebben op het betrekken en direct aanspreken van de kijkers thuis. In de aankondiging vooraf aan de nieuwsitems over Kosovo wordt sterk ingespeeld op de emoties. De beklemmende muziek, gemonteerde beelden van bombardementen, vluchtende gezinnen en huilende kinderen vormen een trailer die ook zou passen bij een spannende thriller. Bovendien wordt reeds in dit geanalyseerde journaal, een week voor de grote Kosovo-show van 26 april een oproep gelanceerd door acht mannelijke Bekende Vlamingen voor het VTM-gebouw, om de inzamelingsactie en VRT/VTM-televisieshow van 26 april te promoten, en alvast geld te storten voor de 'slachtoffers van Kosovo' (item 9-VTM). Deze oproep is het sluitstuk van de items met betrekking tot Kosovo in dit journaal, en volgt na een item over inzamelingsacties. In dit laatste item, na heel wat beelden van slachtoffers en hulpverleners, wordt de kijker persoonlijk aangesproken en aangespoord tot actie: 'Laat uw hart spreken', 'doe het voor Kosovo, doe het voor de kinderen'.

Afsluiting: 'Einde van het hoofdstuk Kosovo'

Uiteraard geven beide televisiejournals maar een deel van de realiteit(en) weer van wat zich momenteel afspeelt in Joegoslavië en ver daarbuiten. Het televisienieuws van VRT en VTM schenkt overduidelijk meer aandacht aan invalshoeken die de oorlog dicht bij huis trekken. Beelden van slachtoffers, met name die van kinderen, worden daarbij vooral illustratief gebruikt.

Wat opvalt is dat in beide tv-journals uiteindelijk veel meer militairen dan slachtoffers getoond worden. Het was eigenlijk nauwelijks mogelijk om de analyse enkel en alleen toe te spitsen op de slachtoffers en het slachtofferschap in het nieuws. De slachtoffers worden meestal passief in beeld gebracht, terwijl de hulpverleners die we in grote getale zien veel actiever afgebeeld worden. De slachtoffers worden gereduceerd tot beelden, tot plaatjes. Het lijkt er op alsof we nood hebben aan helden en heldinnen. Al is het maar omdat het kijken naar helden ook het kijken naar slachtoffers verlicht. Over het algemeen zien we veel meer mannen in de heldenrollen (de militairen, de bevelhebbers, de politici) maar opvallend genoeg zijn vrouwen de exemplarische uitzonderingen, die op een positieve wijze in beeld gebracht worden.

Het VRT-nieuws bericht heel wat afstandelijker ten aanzien van de oorlog. We zien bij VRT minder beelden van slachtoffers, alhoewel we wel veel over hen horen praten (door de verslaggevers en de nieuwslezer, maar ook door de Nato-woordvoerder en premier Blair). Bij beelden van bombardementen in

Servië zien we, in tegenstelling tot het VTM-journaal, geen menselijke getuigen. De oorlog in het VRT-televisienieuws lijkt abstracter te zijn.

Het VTM-journaal brengt juist de oorlog dichterbij. Het wordt 'Oorlog in Europa' genoemd, een verslaggever heeft het ook over 'wij zijn in oorlog met Joegoslavië'. Hierbij wordt vooral 'onze kant' in beeld gebracht, waarbij aspecten van hulp en hulp verlenen extra belicht worden. Uitzondering op de regel is hier wel een item in het VTM-journaal waarin ook de andere zijde aan het woord gelaten wordt, in casu een Servische getuige-experte. In vrijwel geen enkel ander item worden de 'anderen', vertegenwoordigers van de slechte zaak in beeld gebracht. Bovendien was de verslaggever van de VRT in Belgrado, Stefan Blommaert op 20 april, na een tweetal weken daarvoor uit Servië gezet te zijn, juist weer teruggekeerd. VTM maakte in deze periode reclame voor haar eigen nieuws door middel van advertenties in de dagbladpers met de kop: 'Luc De Smet, onze man in Belgrado, in het hart van de oorlog'. Feit is dat de commerciële omroep, mede door 'zijn man in Belgrado', ook aandacht schenkt aan de verhalen van de anderen, aan de mensen in Belgrado. De openbare omroep laat deze invalshoek naast zich neer liggen.

Er is vooral in het VTM-journaal een duidelijke overaandacht voor aspecten die met België te maken hebben (de hulp in België, de Belgische hulp in Albanië, de Belgische vliegtuigen, ...). Dat het VTM-journaal de Kosovo-items afsluit met de woorden 'en dan nu over naar eigen land' klinkt dan ook nogal cynisch.

Bibliografie

- Allan, Stuart (1998), '(En)gendering the truth politics of news discourse', in Carter, Cynthia, Branston, Gill, Allan, Stuart (Ed.), *News, gender and power*, (121-140), London: Routledge.
- Liebes, Tamar (1992), 'Our war/their war: comparing the Intifadah and the Gulf War on U.S. and Israeli television', in *Critical Studies in Mass Communication*, 9, 1: 44-55.
- MediaWatch (1995), *Global Media Monitoring Project. Women's Participation in the News*, Toronto: National Watch on Images of Women in the Media.
- Meyers, Marian (1994), 'News of battering', in *Journal of Communication*, 44, 2: 47-63.
- Michielsens, Magda, ten Boom, Annemarie (1999), 'Slachtoffers op het televisienieuws', in Michielsens, Magda, Mortelmans, Dimitri, Spee, Sonja, Billiet, Mic (Ed.), *Bouw een vrouw. De sociale constructie van vrouwbeelden in de media*, (159-175), Gent: Story Academia Press.
- Servaes, J., Tonnaer, C. (1992), *De nieuwsmarkt: Vorm en inhoud van de internationale berichtgeving*, Groningen: Wolters-Noordhoff.

Spee, Sonja (1999), 'Zeg niet te gauw: in het journaal zit al een vrouw'. De aan- of afwezigheid van vrouwen in het televisienieuws', in Michielsens, Magda, Mortelmans, Dimitri, Spee, Sonja, Billet, Mic (Ed.), *Bouw een vrouw. De sociale constructie van vrouwbeelden in de media*, Gent: Story Academia Press.
 Van Zoonen, Liesbeth (1988), 'Rethinking women and the news', in *European Journal of Communication*: 35-53.

Bijlage:

Items VRT-journaal 19 uur, dinsdag 20 april

Headline 1	Kamp van Belgen
Headline 2	Servische agressie in Montenegro
Item 1	Belgische militairen in Albanië, rol van 'onze' para's
Item 2	Rechtstreeks gesprek met Rudi Vranckx, vanuit Albanië
Item 3	Montenegro, bewoners uit Moslim-dorpen worden verjaagd Beelden van de NATO-persconferentie, met Jamie Shea Reporter: Caroline Vandenberghe
Item 4	Tony Blair op 'toernee' Reporter: Jan Balliauw
Item 5	Stefan Blommaert terug in Belgrado Telefonisch rechtstreeks gesprek
Item 6	In Albanië komen vrijwilligers voor de UCK, o.a. een strijdlustig 16-jarig meisje van 16 jr uit de Bronckx
Item 7	Evacuatie van vluchtelingen naar België, opvang Reporter: Wim De Vilder
Item 8	Artsen zonder Grenzen / Balkanactie, inzamelingsactie in België Gesprek met dokter, en met woordvoerder van AzG
Item 9	Belgische geniesoldaten in Albanië (Alba Lodge), Moreels, Interview met Karin de Brabander

Items VTM-journaal 19 uur, dinsdag 20 april

Headline 1	Evacuatie van vluchtelingen naar België
Headline 2	De gruwel slaat over naar Montenegro
Item 1	België levert hier hulp: opvang vluchtelingen, opvallend veel kinderen
Item 2	Rechtstreeks verslag vanuit Melsbroek met de reporter: Ann Van Mullem
Item 3	België levert hulp in Albanië, opbouw tentenkampen in Durres, Interview met Carine De Brabander, + met Moreels
Item 4	Aankomst in Albanië van bevelhebber detachement paracommando, samenwerking met Nederlands detachement.
Item 5	Uittocht vluchtelingen Vluchtelingen aan het woord, 1 man, 1 vrouw
Item 6	Navo-doelwitten in Servië En beelden van toespraak Blair
Item 7	Interviewer Luc De Smet spreekt in Belgrado met Prof. Neerlandistiek (Jelica Novadovic)
Item 8	Solidariteitsacties in België
Item 9	Oproep hulpactie van 8 mannelijke VTM-BV's

Sonja Spee is licentiate Communicatiewetenschap en als onderzoekster verbonden aan het Centrum voor Vrouwenstudies van de UIA. Zij verricht onderzoek naar de grenzen van de constructie van *gender* in de media. Zij is bereikbaar met e-mail op spee@uia.ua.ac.be.

Prof. Magda Michielsens is doctor in de Letteren en Wijsbegeerte en doceert Vrouwenstudies aan de UIA en de KU Nijmegen. Haar publicaties liggen op het terrein van 'vrouwen en filosofie' en 'vrouwen en media'. Zij is bereikbaar met e-mail op m.michielsens@ped.kun.nl

Economische reus, politieke dwerg en militaire muis? Mogelijkheden en beperkingen voor een gemeenschappelijk EU-beleid ten aanzien van Kosovo.

Peter Bursens

In één aspect verschilt de crisis in Kosovo alvast niet van andere internationale crises: opnieuw wordt de Europese Unie (EU) alom verweten niet in staat te zijn een efficiënt gemeenschappelijk buitenlands beleid te ontwikkelen. De kritiek is intussen gekend. De EU doet wel inspanningen door het toekennen van humanitaire hulp en het opvangen van vluchtelingen, maar spreekt met gespleten tong en heeft geen militaire poot om op te staan. Kortom, 'Europa' wordt voorgesteld als een economische reus, maar tegelijk ook als een politieke dwerg en vooral als een militaire muis. Er wordt bovendien vaak in één adem aan toegevoegd dat de EU hieraan zelf schuldig is. Een analyse van de mogelijkheden en de beperkingen van de EU in een conflict zoals Kosovo leidt slechts tot een gedeeltelijke bevestiging van deze stelling. 'Europa' wordt inderdaad meer met beperkingen geconfronteerd dan dat het mogelijkheden heeft voor een gezamenlijk optreden. Maar de oorzaak hiervan moet niet zozeer gezocht worden op het niveau van de EU zelf, dan wel bij de lidstaten, die voor een groot deel blijven bepalen op welke domeinen de EU actief mag zijn en op welke niet.

Mogelijkheden en beperkingen van de Europese Unie

Een crisis zoals Kosovo behoeft antwoorden op veel domeinen. Naast het politieke en militaire optreden, zijn er immers ook andere aspecten zoals humanitaire hulp, opvang van vluchtelingen en het instellen van een economisch embargo. Ook de EU is op heel wat van die domeinen in meerdere of mindere mate bevoegd. Kenmerkend voor de Europese dimensie van deze beleidsaspecten is evenwel het bestaan van uiteenlopende procedures, bevoegdheden en organisatiestructuren. Hiermee is al meteen duidelijk dat de verdragssluitende partijen van de EU, in casu de lidstaten, zich geen inspanningen hebben getroost om coherente buitenlandse bevoegdheden in het leven te roepen. Om het overzicht te behouden, worden de externe bevoegdheden in de eerste en de tweede pijler afzonderlijk besproken¹³.

¹³ Op 1 mei 1999 is het Verdrag van Amsterdam in werking getreden. Tijdens de aanloop naar en tijdens het begin van de Kosovo-crisis was dus nog het Verdrag van Maastricht in voege. In deze bijdrage wordt dan ook vaak naar beide verwezen.

De eerste, 'communautaire' pijler

Alle beslissingen van het Europese niveau in het raam van de eerste pijler worden genomen door middel van de communautaire methode. Deze methode bepaalt dat de Commissie het initiatief neemt, dat de Raad van Ministers, eventueel na een of andere vorm van advies of medebeslissing van het Europees Parlement, de beslissing neemt en dat deze beslissing afdwingbaar is voor het Hof van Justitie. Belangrijk is dat de communautaire methode in sommige gevallen ook gekwalificeerde meerderheden toelaat in plaats van intergouvernementele unanimitéitsbeslissingen. De communautaire bevoegdheden op het stuk van het Europees buitenlands beleid zijn evenwel hoofdzakelijk beperkt tot het gemeenschappelijk handelsbeleid en ontwikkelingssamenwerking, niet echt bevoegdheden waarmee een internationale crisis te lijf kan gegaan worden.

Een van de enige uitzonderingen hierop is het instellen van economische en financiële sancties (Keukeleire, 1998: 100). Artikel 228A van het Verdrag van Maastricht stelt dat de Raad, op voorstel van de Commissie (maar zonder advies van het Parlement) met gekwalificeerde meerderheid sancties kan instellen. Een belangrijke beperking is evenwel dat dit enkel kan bij een vooraf genomen besluit, in het kader van het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid (GBVB), over een gemeenschappelijk standpunt of een gemeenschappelijk optreden (cf. infra). Voorbeelden zijn verordeningen van de Raad over het verbod op uitvoer van producten die voor repressie zouden kunnen gebruikt worden (926/98), over het bevriezen van tegoeden van de Joegoslavische en de Servische overheden (1295/98), over een verbod op nieuwe investeringen in Servië (1607/98) en over een landingsverbod voor Joegoslavische vliegtuigen (1901/98 en 214/99). Het Verdrag van Amsterdam heeft deze bepalingen gehandhaafd.

Daarnaast is de EU actief op het vlak van de humanitaire hulpverlening via het *European Community Humanitarian Office* (ECHO), onder de politieke verantwoordelijkheid van Commissaris Bonino. Deze dienst beheert onder meer de Europese humanitaire hulp en voedselhulp en kan hiervoor beroep doen op toegewezen middelen uit de EU-begroting. De uitvoering gebeurt veelal via NGO's of uitzonderlijk door de Europese Unie zelf, zoals met de *European Community Task Force* in Bosnië. Ook tijdens de huidige Kosovo-crisis heeft ECHO reeds herhaalde malen humanitaire hulp geboden aan de vluchtelingen in Albanië en Macedonië. ECHO kan deze hulp binnen de begroting zelf toekennen zonder bijkomende besluitvormingsprocedures te doorlopen. Er wordt wel eens gezegd dat het humanitaire beleid het enige echte buitenlands beleid is van de EU. Het is in elk geval zo dat het niet geflankeerd wordt door noodzakelijke politieke initiatieven zodat het

humanitair optreden van de EU de politieke onmacht vaak nog extra in de verf zet.

Een laatste 'communautaire' mogelijkheid is het *catch-all* artikel 235 (Maastricht) of 308 (Amsterdam) dat aan de Raad de mogelijkheid geeft om, ook op het externe vlak, op te treden in domeinen waarin de EU geen expliciete bevoegdheden heeft. In het verleden konden op die manier reeds voedselprogramma's en financiële steun aan derde landen goedgekeurd worden (Keukeleire, 1998: 102). Met betrekking tot de Kosovo-crisis is er nog geen gebruik van gemaakt. Het is immers niet eenvoudig om op deze basis besluiten aan te nemen aangezien deze artikels unanimitéit in de Raad vereisen en aangezien liever geen precedenten scheppen met betrekking tot het gebruik van artikel 235 (308).

De tweede pijler: het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid (GBVB)

Het GBVB is de kern van het gezamenlijke Europese externe optreden. Of liever, het zou daar de kern van kunnen zijn indien het niet aan zoveel beperkingen onderworpen was. In principe beschikt het GBVB over een groot aantal klassieke instrumenten: verklaringen, demarches, bezoeken, ontmoetingen en missies. Dit lijkt misschien indrukwekkend, maar in de praktijk stelt dit niet zoveel voor omdat aan het gezamenlijke Europese optreden een lange lijst van beperkingen verbonden is. Om te beginnen hebben de lidstaten voor het GBVB een aparte pijler gecreëerd waardoor het buiten de communautaire methode en controle valt. Dit impliceert een uiterst geringe rol voor de supranationale organen zoals de Commissie (die in de eerste pijler de motor is achter het gemeenschappelijk beleid) en het Parlement (dat enkel 'op de hoogte gehouden wordt'). Verder kan het Hof van Justitie geen toezicht uitoefenen of sancties treffen, de controle op het GBVB is louter politiek en dus volledig onderhevig aan de politieke wil van de Raad (lees: de lidstaten).

De algemene richtsnoeren van dat GBVB worden door de Europese Raad vastgelegd, dit wil zeggen door de staatshoofden en de regeringsleiders. Zij zijn echter vaak pas op samenwerking uit wanneer het nationale belang veilig gesteld is.

De uitvoering van het GBVB berust vooral bij de Raad van Ministers van Buitenlandse Zaken. In het Verdrag van Maastricht wordt onderscheid gemaakt tussen de zogenaamde systematische samenwerking enerzijds en gemeenschappelijke standpunten en optredens anderzijds. De *systematische*

samenwerking stelt dat de lidstaten, in het kader van de Raad van Ministers, elkaar informeren en met elkaar overleg plegen over onderwerpen die het buitenlands en defensiebeleid aanbelangen. Verder wordt alleen vermeld dat de lidstaten streven naar meer gezamenlijke invloed door hun beleid op elkaar af te stemmen. Dit kan gebeuren door middel van een optreden in het raam van het GBVB, bijvoorbeeld via het voorzitterschap of via de trojka¹⁴, maar even goed door middel van afzonderlijke nationale maatregelen of door een combinatie van beide. Deze werkwijze ontbeert echter elke juridische afdwingbaarheid en daardoor ook elke geloofwaardigheid.

Gemeenschappelijke standpunten (GS) en optredens (GO) beantwoorden al iets meer aan een gezamenlijk beleid. GS scheppen een kader en leggen principes vast om gezamenlijk op te treden (maar het optreden zelf blijft op het niveau van de lidstaten). GO leggen ook de uitvoering op het Europese niveau. De bepalingen over hoe dat moet gebeuren, zijn evenwel zeer vaag gehouden. Voorbeelden van GS zijn het niet langer toelaten van personen die acties hebben ondernomen tegen onafhankelijke media (725/98) en het olie-embargo (273/99). Illustraties van GO zijn het uitsturen van forensische experts (736/98) en het herbenoemen van Felipe Gonz ales als speciale gezant (75/99). Cruciaal is de unanimiteitsvereiste voor het bepalen van gemeenschappelijke standpunten en optredens. Uitzondering is enkel dat de Raad met unanimiteit kan beslissen om over bepaalde uitvoeringen van GO met gekwalificeerde meerderheid te beslissen. De controle op gezamenlijke acties is zuiver politiek. Eigenlijk kan men bijna enkel een beroep doen op de goede wil van de lidstaten om zich aan de moeizaam bereikte standpunten te houden.

Het Verdrag van Amsterdam heeft hierin weinig wijzigingen aangebracht. De tweede pijler blijft bestaan, de respectieve rollen van de Europese Raad en de Raad van Ministers blijven behouden, de instrumenten blijven grotendeels dezelfde. Nieuw en op het eerste gezicht veelbelovend is de zogenaamde constructieve onthouding, waardoor een onthouding niet langer als een tegenstem wordt beschouwd. Dit blijft echter beperkt tot de Raad van Ministers en is bovendien aan een groot aantal beperkingen onderworpen (Franck, 1998: 162-163). Verder wordt gekwalificeerde meerderheid mogelijk voor GS en GO in het kader van unaniem vastgestelde gemeenschappelijke strategieën, maar opnieuw zijn er beperkingen vastgelegd en wordt uitdrukkelijk gesteld dat stemming bij meerderheid niet kan wanneer  en lidstaat een belangrijk nationaal belang inroept. Dit laatste kan zelfs als een

¹⁴ De trojka bestaat uit de dienstdoende, de daaraan voorafgaande en de daaropvolgende voorzitter van de Raad van Ministers.

stap achteruit gezien worden omdat het compromis van Luxemburg hiermee in het Verdrag lijkt ingeschreven (Franck, 1998: 161)¹⁵.

Volledig nieuw is de benoeming van een Hoge Vertegenwoordiger voor het GBVB en de creatie van een beleids-, plannings- en vroegtijdige waarschuwingseenheid onder diens verantwoordelijkheid. Beide ressorteren onder het Secretariaat-generaal van de Raad en zorgen wel voor extra zichtbaarheid naar buiten, maar niet voor extra bevoegdheden of eenvoudigere procedures op het Europese niveau.

Hoe zit het met de militaire mogelijkheden van de EU? Het Verdrag van Maastricht stelt dat het bij het GBVB gaat om een extern beleid 'met inbegrip van de bepaling op termijn van een gemeenschappelijk defensiebeleid, dat mettertijd tot een gemeenschappelijke defensie zou kunnen leiden'. Dergelijke bewoordingen leiden geen twijfel: defensie is vooralsnog uitgesloten van het Europese niveau en zal dat waarschijnlijk nog wel een tijdje blijven. De EU als geheel kan dan ook hoegenaamd niet verweten worden dat het niet militair is tussenbeide gekomen. Zelfs het aanwenden van de West-Europese Unie (WEU) in het kader van het GBVB lag niet voor de hand: de relatie tussen EU en WEU is in het Verdrag van Maastricht niet helder omschreven. Op dit vlak is er wel meer duidelijkheid gekomen in het Verdrag van Amsterdam. De EU krijgt toegang tot de WEU als operationele capaciteit in het kader van zogenaamde Petersberg-taken (Franck, 1998: 165)¹⁶, maar alleen in het kader van richtsnoeren die door de Europese Raad met unanimiteit worden vastgesteld. De volledige integratie van de WEU is echter ook in het Verdrag van Amsterdam niet aan de orde en wordt ondergeschikt gemaakt aan een beslissing van de Europese Raad. Een timing werd niet eens voorop gesteld.

Besluit

Het gepresenteerde overzicht toont aan dat de mogelijkheden van de EU om een effectief en coherent buitenlands beleid op poten te zetten, bijzonder beperkt zijn. Voor alle bevoegdheden van de Europese Unie geldt immers dat ze door de lidstaten moeten worden toegewezen. Dit betekent dat de Europese

¹⁵ Het Compromis van Luxemburg is een zogenaamd *agreement to disagree* dat stelt dat de lidstaten geen gezamenlijke beslissingen nemen indien  en lidstaat vitale nationale belangen inroept. Deze praktijk dateert uit de jaren '60 en leek de laatste jaren uitgedoofd te zijn tot bovenstaande bepalingen plots in het Verdrag van Amsterdam opdoken.

¹⁶ Op een bijeenkomst in Petersberg in 1992 hebben de leden van de WEU de operationele rol van de organisatie gedefinieerd als humanitaire taken en reddingsoperaties, *peacekeeping* operaties en opdrachten op het gebied van crisisbeheersing.

Unie slechts kan optreden binnen de door het Verdrag verleende bevoegdheden, doelstellingen en procedures. Bovenstaande analyse maakt ook duidelijk dat het Europese niveau niet alleen beperkte bevoegdheden heeft, maar dat deze bovendien gevangen zitten binnen strikt afgebakende beleidsdoelstellingen en vooral binnen strakke besluitvormingsprocedures. Het is de Europese Raad die met unanimitéit de krijtlijnen uittekent en de uitvoering ervan gaat gepaard met het nemen van vele hindernissen. Gemeenschappelijke standpunten en optredens zijn omwille van de unanimitéitsvereiste steeds compromissen waarin alle lidstaten zich kunnen terugvinden. Het uitsturen van experts en gezanten of het verbieden van investeringen zijn daarom ook niet echt verregaand of doortastend te noemen.

Om via dergelijke rigide structuren toch nog tot een gezamenlijk beleid die naam waardig te komen, is heel wat politieke wil nodig van de dominante actoren in het stuk, in casu de lidstaten. En hier ontbreekt het nog wel eens aan. Het zou sowieso al naïef zijn te denken dat de (geringe) wijzigingen van het Verdrag van Amsterdam op korte termijn tot echte veranderingen zouden leiden. Alle illusies worden weggenomen door het gekibbel van de lidstaten over de benoeming van de Hoge Vertegenwoordiger voor het GBVB. Het Verdrag is op 1 mei in werking getreden en het is nog maar de vraag of er op de Europese Raad in juni witte rook zal opstijgen uit de vergaderzaal.

Maar ook tijdens de Kosovo-crisis zelf zijn voorbeelden van politieke onwil van de lidstaten legio: vergaderingen van Ministers van Binnenlandse Zaken over de opvang van vluchtelingen ontaarden in discussies over wie hoeveel Kosovaren zal opnemen, maar leiden niet tot een gecoördineerde, laat staan een gezamenlijke aanpak; sommige landen willen de vluchtelingen een speciaal statuut geven maar alleen wanneer de andere lidstaten daar ook toe bereid zijn. Andere lidstaten spelen dan weer *cavalier seul*: Groot-Brittannië kijkt als vanouds meer over de oceaan dan over het kanaal, Griekenland lanceert ideeën over grootschalige hulpprogramma's zonder de andere lidstaten te raadplegen, Duitsland spuit vredesplannen maar slaagt er zelfs als diensdoend voorzitter van de EU niet in om deze formeel op de agenda van de Europese Raad te krijgen en het kost bloed, zweet en tranen om Griekenland en Italië achter een Europees olie-embargo te krijgen, ...

Epiloog

Een aantal lidstaten zijn bij de opeenvolgende verdragswijzigingen niet bereid geweest om voldoende bevoegdheden met betrekking tot het buitenlands beleid naar het Europese niveau over te dragen en hebben daardoor een echt gemeenschappelijk buitenlands beleid zo goed als onmogelijk gemaakt. Het getuigt van een grote dosis politieke en intellectuele oneerlijkheid wanneer

diezelfde lidstaten 'hun paraplu opentrekken' en de EU nu verwijten geen effectief beleid te voeren. Het supranationale Europese niveau kan enkel verweten worden dat het de marges waarbinnen acties kunnen ondernomen worden, niet voldoende aftast. Maar voor het GBVB geldt opnieuw dat in de eerste plaats de Raad en dus de lidstaten zelf de enige actoren zijn met enige bevoegdheid van betekenis.

Los van de menselijke drama's die zich op de Balkan afspelen, kan men alleen maar hopen dat de huidige crisis een louterend effect heeft op het Europese optreden. Een krachtig antwoord veronderstelt immers juist meer 'Europa' en niet minder 'Europa'. Het moet gezegd dat een aantal lidstaten, waaronder België, dat meer al te goed begrepen heeft. Het Belgische pleidooi voor een federaal Europa betekent immers dat ook het buitenlands beleid meer, maar vooral ook meer efficiënt op het Europese niveau gevoerd moet worden. Maar Integratie betekent niet per definitie een beter beleid, ook dan moet nog heel wat politieke wil aanwezig zijn om krachtig op te treden. Meerderheidsstemmingen zijn alleszins wel een stap in de goede richting. Maar hebben de Belgische politici ook de moed om in dit verband voor meerderheidsstemmingen te pleiten en dus om na de EMU opnieuw een belangrijk deel van de soevereiniteit op te geven? Hebben de kandidaten voor de Europese verkiezingen het lef om tegen een euro-kritische publieke opinie in te gaan en niet alleen in vrije tribunes maar ook tijdens publieke debatten te pleiten voor meer 'Europa'. Zullen zij er überhaupt wel in slagen om eender welk Europees thema op de agenda te plaatsen ...

Bibliografie

- Franck, C. (1998), 'Oud en nieuw in het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid', in Dehousse, R., Vandamme, J., Le Hardy de Beaulieu (Ed.), *Europa: uitdagingen voor het jaar 2000*, (155-172), Antwerpen: Intersentia.
 Keukeleire, S. (1998), *Het buitenlands beleid van de Europese Unie*, Deventer: Kluwer.

Dr. Peter Bursens is politicoloog en verbonden aan het departement Politieke en Sociale Wetenschappen van de UIA. Hij promoveerde met een proefschrift over Europese besluitvorming. Zijn onderzoek situeert zich op het stuk van Europese besluitvorming en integratie en de rol van België in de Europese Unie. Hij is bereikbaar met e-mail op bursens@uia.ua.ac.be.

Kosovo kleurt je dag

Sofie Damen & Dimitri Mortelmans

Op maandag 26 april vond de grote Kosovo-show plaats. Het was het eindspektakel van een korte, maar intensieve inzamelactie voor de vluchtelingen uit Kosovo. Honderden, zoniet duizenden mensen zagen hun werk bekroond met een opbrengst van 664 miljoen BEF. De organisatoren kijken tevreden terug op de actie en stellen dat het geheel een succes te noemen is. We zijn het daar mee eens: op zeer korte tijd zijn er heel wat extra middelen beschikbaar om de ergste noden in Kosovo te lenigen. Ook al vinden we de resultaten van de actie zeer positief, toch willen we in deze bijdrage verder gaan dan het louter constateren van een geslaagde hulpactie. Rond het hele gebeuren van de Kosovo-show zijn immers een aantal vragen te stellen die een debat van op meer afstand mogelijk moeten maken. Vragen ook die op het eerste gezicht kritisch lijken en het nut van de inzet van honderden vrijwilligers in vraag stellen. Zonder afbreuk te doen aan het werk van velen, zijn we van mening dat we toch niet blind mogen blijven voor een aantal prangende vragen omtrent dergelijk groots opgezette shows.

Zo is er in de eerste plaats de vraag over het *waarom*. Waarom Kosovo-vluchtelingen en niet Rwandezes, Koerden of Oost-Timorezen? Deze probleemstelling vraagt naar een analyse van media-aandacht en selectieprocessen. Hierbij dienen we te kijken naar selectieprocessen zoals de tijdelijke, geografische en psychologische nabijheid van evenementen en hun impact op het vormen van een liefdadigheidsactie (Servaes, 1992: 32). Vervolgens kan men zich de vraag stellen over het *hoe*. De Kosovo-show is een groots opgezette mediagebeurtenis die gelijkenissen vertoont met andere grote mediagebeurtenissen zoals een eindejaarsshow of het vieren van een tiende verjaardag. Dit roept vragen op bij de conversie van menselijk leed naar een show-gebeuren. Kosovaarse vluchtelingen krijgen op deze wijze een soort Disney-achtige amusementswaarde: beelden van hongerige en uitgeputte mensen worden voorzien van dramatische muziek om het menselijk leed uit te vergroten aan de ene kant en acceptabel te maken aan de andere. De stille hulpkreet van een vluchteling shockeert mogelijkerwijze te veel. Bovendien wordt de hele complexe vluchtelingproblematiek gereduceerd tot één avond amusement. Tot slot is er de vraag over het *wat*. Wat was de Kosovo-actie en de Kosovo-show? Een van de vele antwoorden op deze vraag zou kunnen zijn: een liefdadigheidsgebeuren. Mensen zijn gegrepen door het leed van anderen en gaan over tot liefdadigheid. Maar is het allemaal wel zo liefdadig als het er op het eerste gezicht uitziet? Spelen er geen andere motieven mee in het hele gebeuren? Het is deze laatste vraag die we in deze bijdrage uitgebreid aan

bod willen laten komen. Aan de ene kant buigen we ons over de motieven die individuen en bedrijven kunnen hebben om aan een goed doel te geven. Aan de andere kant bekijken we ook de mediazijde: wat kunnen mogelijke motieven zijn voor VTM en VRT om de Kosovo-show te organiseren? Voor we ons richten op het mediagebeuren rond de Kosovo-show, stellen we in de eerste plaats de vraag wat liefdadigheid is en wat mensen (en bedrijven) ertoe beweegt om aan liefdadigheid te doen.

Liefdadigheid heeft te maken met geven en met belangeloosheid. Wanneer mensen aan elkaar geven, in welke vorm dan ook, wordt daar in de meeste gevallen iets voor in de plaats verwacht: *do ut des*. Ik geef opdat jij (aan mij) zal geven. Geven uit liefdadigheid veronderstelt echter een aspect van belangeloosheid. Je geeft zonder daarvoor in de toekomst iets terug te verwachten. Tenminste dat wordt verondersteld. Deze belangeloze beweegredenen worden ook wel het *Kantiaans*¹⁷ motief genoemd (Amos, 1982: 45). Hierbij ligt de nadruk op het geven an sich. Het gaat de gever louter om het 'goed doen'. Dit motief was naar ons gevoel de drijvende kracht achter de hele Kosovo-actie. Hoe verklaren we anders de honderden vrijwilligers die in de week, maar ook in het weekend hulp gingen bieden in het kader van de actie. Hoe verklaren we anders de vele mensen die *zelf* kleine initiatieven op poten hebben gezet om geld te verzamelen. Maar het Kantiaanse motief speelt niet alleen een rol bij actoren die zich actief inzetten. Ook geld overschrijven om de actie te steunen, kan worden bekeken als 'geven om goed te doen'.

Maar we doen niet alleen aan liefdadigheid omdat we goed willen doen. Er is ook een andere kant aan de medaille. Zowel sociologisch als psychologisch onderzoek wezen uit dat er nog andere motivaties bestaan om aan liefdadigheid te doen. In de eerste plaats speelt ook sociale druk een belangrijke rol (Keating, Pitts, Appel, 1981). Dit betekent dat omgevingsfactoren, zoals de naaste omgeving en de media, mensen beïnvloeden om aan liefdadigheid te geven. Tijdens de Kosovo-actie wordt dit motief onmiskenbaar bespeeld. Langs alle kanten wordt men aangespoord om geld te storten aan de actie 'Help Kosovo'. Er waren radio- en televisiespots die opriepen iets te geven. Er waren de inzamelingen voor voedselpakketten in de grote steden. En de mens, als sociaal dier, wil er bijhoren en wil vooral niet achterblijven.

Daarnaast kan de drijfveer om te geven ook ronduit negatief of utilitaristisch-egoïstisch zijn. Hierbij draait het voornamelijk om het voordeel dat de gever er voor zichzelf uithaalt. Dit voordeel kan zowel materieel als immaterieel

¹⁷ Volgens Kant kan een daad pas als 'goed' bestempeld worden indien eigenbelang op geen enkele manier deel uitmaakte van de motivatie om tot die daad over te gaan.

zijn. Bij het geven aan liefdadigheid speelt het '*do ut des*'-principe dus evengoed mee. Het *belastingmotief* speelt hier duidelijk op in. Sommigen geven geld juist omdat de giften fiscaal aftrekbaar zijn. Volgens Dawson is dit zelfs de meest gebruikte prikkel tot geven (Dawson, 1988: 32). Ook bij de Kosovo-actie werd deze stimulus uitgespeeld. Zo is er op de webpagina van de Kosovo-actie een mogelijkheid voorzien om online geld te schenken aan de actie. Daarbij was de nadruk op de fiscale aftrekbaarheid van giften belangrijker dan de informatie waarom men best zou schenken. Voor bedrijven die hun bijdrage leveren, kunnen utilitair-egoïstische motieven ongetwijfeld ook een rol spelen. Acties zoals deze bieden hen de kans om een *positief imago* te verspreiden en reclame te maken voor zichzelf in een uiterst gunstige omgeving. Ook al geeft een bedrijf vanuit een altruïstisch oogpunt, de media-aandacht is op zijn minst mooi meegenomen. Dit soort 'strategisch geplande liefdadigheid' (Carrigan, 1997: 40) raakt gedeeltelijk ook geïnstitutionaliseerd door het bedrag van de gift rechttevenredig te maken aan de tijd die men krijgt om zijn 'reuzencheque' in de studio te komen afgeven (Kom op tegen kanker of Levenslijn) of zijn logo in beeld te zien verschijnen (Kosovo-show)¹⁸. Een andere beweegreden van materiële aard, is het *wederkerigheidsmotief*. Men kan bijvoorbeeld aan een organisatie geven omdat men in het verleden reeds heeft genoten van de diensten van die organisatie of omdat men denkt die organisatie nog nodig te zullen hebben in de toekomst. Hammond omschrijft dit ook wel als 'coöperatief egoïsme' (in Amos, 1982: 47). Dit motief speelt hier in mindere mate mee¹⁹, maar bijvoorbeeld wel bij acties als Levenslijn en Kom op tegen Kanker. De immateriële egoïstische motieven tot slot zijn voornamelijk van *psychologische* aard (Hibbert, Horne, 1996: 55; Dawson, 1988: 32). Men kan zich onbehaaglijk voelen bij het menselijk leed dat dagelijks op het scherm verschijnt en dit willen compenseren met liefdadigheid. Het eigen geweten sussen, als het ware. Deels wordt ook op deze gevoelens ingespeeld wanneer mensen aangespoord worden om zelf acties te ondernemen om geld in te zamelen.

Samengevat kan men stellen dat geven aan liefdadigheid gebeurt vanuit een drietal motiveringen: het Kantiaans, sociaal en utilitair-egoïstisch motief. De

¹⁸ Als bedrijf kon men op 3 manieren in beeld komen (Hubo, 1999: p. 26): (1) Bij het schenken van een bedrag tussen een half miljoen en een miljoen, werd de naam vermeld in een tekstbalkje dat tijdens de muzikale nummers over het scherm liep; (2) Bij het schenken van een bedrag tussen een en tweeënehalf miljoen, werd het logo of merknaam vijf seconden getoond tijdens de special acts; (3) Bij een hoger bedrag werd de gift speciaal vermeld door de presentatoren.

¹⁹ Voor een deel van de (oudere) bevolking zou wel een omgekeerd wederkerigheidsmotief kunnen gelden: een soort van teruggeven wat men zelf heeft gekregen als vluchteling in WOII.

vraag rijst of de media onderworpen zijn aan dezelfde motieven als individuen en bedrijven. Zij bieden immers het platform, het kanaal waarmee de hulpactie mogelijk wordt. In essentie maakt dat hen ook tot gulle schenkers. Iedereen weet immers dat televisiemaken zeer duur is. De gewone programmatie onderbreken voor een goed doel, kan dan ook gezien worden als een gebaar van liefdadigheid.

Het benefietkarakter van het hele gebeuren roept opnieuw de Kantiaanse beweegreden op. Iemand (Karel Deruwe) komt met het idee van de show op de proppen en lanceert dit. Indien het idee ingang vindt, wordt de initiator ook snel het *icoon* (Leiss, 1983) van de actie. In het geval van Deruwe kwam daar nog bij dat hij ogenschijnlijk water en vuur had verenigd en de additionele rol van 'grote verzoener' erbij kreeg door de show gelijktijdig op VTM en VRT te doen uitzenden (De Borger, et al., 1999, 23). Maar niet alleen de initiator werkt vanuit een Kantiaans motief. Ook bij VTM en VRT zijn tientallen mensen in de weer om een grote benefietavond op poten te zetten. Deze mensen worden dan misschien wel gewoon doorbetaald maar toch wordt er een tandje bijgestoken om alles op tijd rond te krijgen. Ook dat is een vorm van geven, al is het minder identificeerbaar als liefdadigheid.

Ten tweede kan bij ook de organisator sociale druk een rol spelen. Er zijn op zijn minst twee mogelijke bronnen van sociale druk op beide zenders. Enerzijds hing een groot liefdadigheidsinitiatief in de lucht. Wekenlang werd het nieuws gedomineerd door beelden van mensen op de vlucht, overvolle kampen, verloren en hongerige kinderen. In andere landen werden reeds initiatieven op touw gezet. Het viel te verwachten dat een groot initiatief zou volgen zodra ook maar iemand het startsignaal zou geven. Anderzijds was de druk om *samen* iets te doen ook bijzonder groot²⁰. Met het oog op een geslaagde actie, was een moordende concurrentie wellicht de minst strategische keuze voor beide zenders. Het roept het beeld op van twee ruziënde vrijwilligers die om ter hardst schreeuwen niet aan de ander te geven. Bovendien kan voor VTM de motivatie om in het jaar van de 'Kom op tegen Kanker'-actie van de VRT een bijkomende²¹ liefdadigheidsshow te organiseren (met hoge kijkcijfers) een rol gespeeld hebben.

²⁰We kunnen de situatie van beide zenders tot op zekere hoogte vergelijken met het prisoners' dilemma uit de politicologie in een situatie waar informatie mogelijk is. Samenwerken maakt de winst voor beide zenders veel groter dan het naast elkaar organiseren van twee acties (Voor meer uitleg zie oa.: de Beus, J.W., 1993: 79).

²¹Om de concurrentie tussen de Levenslijn-actie en de Kom-op-tegen-Kanker-actie te vermijden worden deze acties in verschillende jaren georganiseerd. In 1999 werd door de VRT de Kom-op-tegen-Kanker-actie georganiseerd.

Naast de puur altruïstische en de sociale motieven, kunnen we ook utilitair-egoïstische motieven terugvinden bij het organiseren van de Kosovo-show. Zonder ons uit te spreken over het al dan niet bedoelde karakter van deze motieven, zijn er onmiskenbaar neven-effecten aan de actie die haaks staan op het liefdadig karakter van de actie. Men kan er niet naast kijken dat de Kosovo-actie en vooral de Kosovo-show een enorme publiciteitscampagne vormen voor zowel VRT als VTM. Net zoals bedrijven komen ook beide zenders op het scherm als dé grote weldoeners. Dit beeld wordt nog versterkt door de tijdelijke 'pax media'. Er ontstaat een sfeer alsof alle commerciële belangen geweken zijn voor liefdadigheid, terwijl men er niet om heen kan dat het initiatief de facto sterk afstraalt op de zenders zelf. Dat beeld wordt bovendien versterkt door alle reclame voor één avond van het scherm te bannen. Het initiatief vindt zijn oorsprong in een Kantiaanse gedachte om alleen het goede in de actie te laten primeren en alle commercialiteit te weren, maar heeft ook het effect dat het positieve imago van de zender nog sterker in de verf komt te staan.

Hoe reageren we op dit alles? Niet-altruïstische motiveringen om aan liefdadigheid te doen, zijn niet in overeenstemming met het concept van liefdadigheid zelf. Het individu dat zich geplaatst ziet tegenover zijn eigen negatieve beweegredenen, kan zijn gedrag gaan rationaliseren: 'Als men de mogelijkheid geeft om het bedrag van de belastingen af te trekken, dan mag ik er toch wel gebruik van maken zeker?'.

Bij de media zien we net hetzelfde procédé. Angstvallig worden alle mogelijke verwijzingen naar commerciële belangen naar de achtergrond verwezen. Zelfs het vermoeden van commercialiteit in een liefdadigheidscontext kan het geheel immers ernstig schaden. In de voorbije Kosovo-actie werden utilitair-egoïstische motieven krachtadig en expliciet ontkend. Een belangrijke rol in deze verdediging wordt naar ons gevoel opgenomen door het icoon van de actie. Doordat de hele actie een gezicht draagt, worden heel wat verdenkingen van commercialiteit naar de achtergrond verwezen. Het icoon is immers een individu dat, gedreven door een Kantiaans liefdadigheidsmotief, een actie opstart en omwille van die actie boven alle commercialiteit en externe belangen staat. Zo verklaarde Karel Deruwe in het Laatste Nieuws: 'Wat Help Kosovo betreft, valt niks te winnen. Geen kijkers, geen reclamemensen: iets doen, het hart en de bekommernis tonen van televisieland.' (B.V., 1999: 5).

Betekent de niet-altruïstische zijde van de liefdadigheid nu dat zowel individuen, bedrijven als de media een hypocriete rol spelen? Dat ze gedreven zijn door eigenbelangen? Niet noodzakelijk. Liefdadigheid is geven zonder er onmiddellijk iets voor in de plaats terug te verwachten. En dat was ook zo in

dé Kosovo-actie en show. Het mag ons echter niet blind maken voor het feit dat er – misschien in ons onderbewustzijn - andere belangen meespelen dan puur altruïsme. Want ook voor liefdadigheid krijgen we iets terug.

Bibliografie

- Amos, O.M. (1982) 'Empirical analysis of motives underlying individual contributions to charity' in *Atlantic Economic Journal*, 10: 45-52.
- B.V. (1999) 'Vlaanderen wil helpen' in *Het Laatste Nieuws*, 15 april.
- Carrigan, M. (1997) 'The great corporate give-away – can marketing do good for the 'do-gooders'?' in *European Business Journal*, 9, 4: 40-46.
- Dawson, S. (1988) Four motivations for charitable giving: implications for marketing strategy to attract monetary donations for medical research. in *Journal of Health Care Marketing*, 8, 2: 31-37.
- de Beus, J.W. (1993) 'Theoretische politicologie', in Van Deth (ed.) (1993) *Handboek Politicologie* (61-92), Assen: Van Gorcum.
- De Borger, W., De Wit, A., et al. (1999) 'Kosovo verzoent VTM en VRT' in *Het Laatste Nieuws*, 13 april.
- Hibbert, S., Horne, S. (1996) Giving to charity: questioning the donor decision process. in *Journal of Consumer Marketing*, 13, 2: 4-13.
- Hubo, B. (1999) 'Geen show met chequegezwaai' in *De Standaard*, 26 april.
- Keating, B. Pitts, R. Appel, D. (1981) United way Contributions: Coercion, charity or economic self-interest? in *Southern Economic Journal*, 47: 816-823.
- Leiss, W. (1983) 'The icons of the marketplace' in *Theory, Culture and Society*, 1, 3: 10-21.
- Servaes, J. Tonnaer, C. (1992) *De nieuwmarkt. Vorm en inhoud van de internationale berichtgeving*, Groningen: Wolters-Noordhoff.

Sofie Damen (1976) is als sociologe verbonden aan het Departement PSW van de UIA. Zij doet onderzoek naar de Vlaamse geefcultuur (geschenken en liefdadigheid). Zij publiceerde eerder over het cordon sanitaire. Zij is bereikbaar met e-mail op: damen@uia.ua.ac.be.

Dr. Dimitri Mortelmans (1972) is als socioloog verbonden aan het Departement PSW van de UIA. Zijn onderzoeksdomeinen situeren zich op de sociologische en semiologische analyse van consumptiegoederen, visuele analyse van magazine reclames, geschenkcultuur en multivariate analyse van categoriale data. Hij is bereikbaar met e-mail op: mortel@uia.ua.ac.be.

Successen en pijnpunten van een uniek dialoogproject

Jan Manssens

Een cruciaal element in elk ethno-nationalistisch conflict is de problematische communicatie tussen de protagonisten. Zo ook in het conflict rond Kosovo. Vanaf het moment dat het getouwtrek over de constitutionele toestand van de regio een aanvang nam, waren we getuige van de diabolisering van de andere. Die andere werd al snel 'de tegenstander' en 'de vijand'. Broze evenwichten wankelden, bestaande communicatiekanalen tussen de verschillende culturen slibden dicht.

Pax Christi Vlaanderen en Nederland volgden als vredesorganisaties met stijgende onrust de ontwikkelingen in het voormalige Joegoslavië dat verbrokkelde in de jaren '90 en gewelddadig uiteenviel. En terwijl de meeste ogen op de Kroatische en vooral de Bosnische tragedie gericht waren, ging hun aandacht toen ook al uit naar de verslechterende toestand in Kosovo.

In Pristina en Belgrado waren er toen Albanese Kosovaren en Serviërs die binnen hun mensenrechten ngo's beseften dat de feitelijke communicatieblokkade tussen de twee groepen de polarisatie in de hand werkte en een toekomstige escalatie in Kosovo steeds waarschijnlijker maakte. Omdat beide partijen zichzelf omwille van interne politieke en sociale druk niet sterk genoeg achtten om autonoom die blokkade op te heffen, riepen ze de hulp en de expertise in van de vredesorganisaties uit de Lage Landen. Het was het begin van een langdurig *peace-building* project. De doelstelling was niet om alle problemen van de regio in een handomdraai op te lossen, maar wel om de communicatie tussen de Serviërs en de Albanese Kosovaren terug op gang te trekken.

Vandaag woedt de oorlog in alle hevigheid en lijken de kansen op een genormaliseerde relatie tussen Kosovaren en Serviërs gering. Welk nut heeft het dialoogproject dan gehad? Wat is de waarde van het geleverde *cross-community work*? We overlopen de successen en de pijnpunten.

Beperk de inzet

Omdat *peace-building* steevast vertrekt vanuit een situatie waarin het wederzijdse vertrouwen zoek is, moeten de ambities beperkt worden. Niet een oorlog voorkomen, maar het zoeken naar punten van gemeenschappelijk belang vormde het startpunt. In 1995 werden er zo drie domeinen afgebakend:

het onderwijs, de media en inzicht in conflictmechanismen. Door te focussen op punten van gemeenschappelijk belang werd er een basis van vertrouwen gelegd die bij de start afwezig was. De Serviërs dachten dat het de Albanese Kosovaren slechts om een PR-stunt te doen was, en de Albanese Kosovaren trokken de ware doelstellingen van de Serviërs in twijfel. De argwaan was groot en smolt in de eerste delicate sessies slechts langzaam door de samenwerking rond concrete projecten zoals het samen schrijven over het belang van een vrije pers, het zichzelf overleveren aan de andere tijdens confronterende sessies van conflictmanagement. De wederzijdse bezoeken droegen verder bij tot het vertrouwen.

Preek niet alleen voor de gelovigen

Een veel voorkomend probleem i.v.m. *cross-community work* is het werken met mensen die al overtuigd zijn van het belang van dat soort werk. Van in het begin werd er dan ook getracht om een brede toegang naar Albanese en Servische jongeren te maken. Vandaar dat er met drie groepen wordt gewerkt: studentenvertegenwoordigers, jongeren in ngo's en met jongeren in politieke partijen. Met deze groepen wordt een ruim deel van het Kosovaars en het Servisch maatschappelijk middenveld bestreken. Bovendien werden er in de opeenvolgende sessies steeds andere jonge mensen uitgenodigd zodat er in de verschillende organisaties een kritische massa ontstaat waarop intern kan worden verder gebouwd. De sessies worden om de twee à drie maanden georganiseerd in onderling overleg, wat het dialoogproject verstevigt. Kosovaren en Serviërs werken samen met Pax Christi aan de ontwikkeling ervan. Tijdens de sessies door wordt er stevast contact gehouden om bij onverwachte escalaties ook steeds de versie van de andere kant te horen. Dat is een belangrijk succes te noemen. Ook vandaag nog, terwijl de exodus van Kosovaren onverminderd voortgaat en de NAVO-bommenregen op Belgrado voortduurt, houden ze contact. Vorig jaar was een Albanese Kosovaar uit het project te gast op vrije radio B92 in Belgrado en dat was 10 jaar geleden dat zo iemand in de ether vrij zijn visie op de problematiek kon geven. En wanneer sommige Albanese in Belgrado zijn voor het ophalen van visa of officiële documenten, zoeken ze nu spontaan de Serviërs op die ze in het project leerden kennen. Zo ontstaan er communicatiekanalen tussen mensen en hun organisaties die later onontbeerlijk zullen zijn.

Stap voor stap op steeds gladder ijs

Naarmate de sessies vorderden, kwamen de aanvankelijk vermeden politieke discussies op tafel. Dat is organisch gegroeid en het initiatief kwam van de partijen zelf. Zelfs dan echter wordt er niet op een grote politieke confrontatie afgestevend, maar wordt er vooraf overeengekomen om steeds te

argumenteren vanuit het besef dat niet zij de oplossing voor Kosovo uit de hoed zullen toveren, maar slechts elementen daartoe kunnen aanreiken. De politieke sessies brachten ons naar Noord-Ierland vóór en ná het Goede Vrijdag Akkoord Niet de simpele vergelijking staat daar voorop, wel de methodes en mechanismen die het vredesakkoord voorziet om de pacificatie en de samenwerking tussen de partijen te stimuleren. Tijdens deze studiesessies kwamen de meer gevoelige items zoals de vrijlating van gevangenen, internationale druk, de legitimiteit van paramilitair verzet, de schaduwzijden van een parallelle maatschappij, autonomie of onafhankelijkheid, etc vanzelf boven drijven. Deze thema's werden bespreekbaar.

De waarde van het dialoogproject wordt weerspiegeld in de brede politieke vertegenwoordiging. Van de Kosovaren zijn de meeste partijen al vanaf het begin in het project aanwezig, bij de Serviërs zijn de oppositiepartijen gaandeweg vervoegd door de regeringspartijen. De laatste sessies werden bijgewoond door leden van de SPO (partij van Vuk Draskovic) en de YUL (partij van Mira Markovic) die beide in de Servische regering zetelen. Voeg daarbij nog enkele Albanese die politiek dicht bij het UCK aanleunen en meteen wordt duidelijk dat het met geringe ambities gestarte dialoogproject uitgroeide tot één van de weinige fora waar Serviërs en Albanese Kosovaren van gematigde én radicale strekking met elkaar in contact treden. Dat deze gesprekken zelfs mogelijk blijven na de massamoord in Racak, spreekt boekdelen over het belang dat de jonge politici hechten aan deze dialoog.

Verpletterende sociale druk

Het dialoogproject stoot echter ook op weerkerende moeilijkheden. Een belangrijk pijnpunt is de verpletterende sociale druk. De openheid en nuance die de sessies kenmerken, moeten tijdens publieke momenten wijken voor de officiële Servische of Kosovaarse standpunten. De groepsdruk en de angst om als een verrader van de zaak bestempeld te worden, is groot en doet tijdens de formele sessies de compromisbereidheid verdwijnen. Zowel de Serviërs als de Kosovaren zijn in dat bedje ziek. Met een uitgestreken gelaat spreken de Serviërs tijdens officiële ontmoetingen stevast over *Kosovo en Metohija* (de Servische term voor het gebied) terwijl ze tijdens de informele sessies probleemloos deze geladen term laten vallen voor het - voor de Albanese - meer aanvaardbare *Kosovo*. Zelfs de meer gematigde deelnemers stellen zich dan op de harde Servische lijn. Wijken ze daar van af, lijden ze achteraf in eigen groep gezichtsverlies en worden zo gesanctioneerd. Bij de Albanese Kosovaren is het sinds een jaar dan weer onmogelijk om zich tijdens publieke momenten uit te spreken tegen het gebruik van paramilitair geweld. Met de groeiende invloed van het UCK en de stijgende ontgoocheling over Ibrahim

Rugova's (geweldloze) aanpak, veranderde ook de Albanese *group speak*. En kunnen ze daar binnenskamers op genuanceerde wijze met de Serviërs over spreken, dan is dat *en plein public* uitgesloten. Dan staat de legitimiteit van het Albanese paramilitair verzet plots vast. Dit onvermogen om de unidimensionele harde lijn ook buiten de informele sessies te nuanceren, is een groot pijnpunt omdat de publieke uitspraken vanzelfsprekend bijdragen tot de beeldvorming. Het geeft ook te denken over de enorme sociale uitdaging die elk toekomstig vredesproject zal moeten overwinnen.

Een beperkte groep

Een ander element dat de impact van het dialoogproject nuanceert, is de relatief kleine groep van mensen die deelnemen. Boven schreven we dat er gemiddeld elk jaar vier sessies zijn en dat de deelnemende partijen, ngo's en studentenorganisaties gevraagd worden om telkens andere mensen te laten deelnemen. Naast een vaste kern van deelnemers die geleidelijk mee de verschillende sessies vorm geven, kunnen zo een groot aantal jonge mensen aan de dialoog deelnemen. Op zich is dat een prestatie voor deze vorm van *cross-community work*: het project wordt door zijn degelijkheid na verloop lokaal zo gewaardeerd dat zelfs de jongerenafdelingen van de Servische regeringspartijen niet afwezig wilden blijven. De achterliggende redenering over een kritische massa die in de verschillende organisaties zou ontstaan om intern op verder te bouwen - het multiplicator idee - gaat echter maar ten dele op. Jonge mensen zijn immers flexibel, wisselen snel van plaats, geven hun leven plots een andere wending. Bovendien vraagt de doorwerking van het dialoogproject in de verschillende organisaties een doorgedreven aandacht. De soms zeer emotionele beleving van de sessies blijkt voor velen uiterst moeilijk te vertalen naar hun achterban. De vele gebeurtenissen en crisissen die het Kosovo-probleem kenmerken, drukken deze trage opbouw van wederzijds vertrouwen weg op de prioriteitenagenda. En zo komt een levensbelangrijk werk al snel op het achterplan van de lokale organisaties. Het massaal bereiken van de vele leden is dan welhaast uitgesloten.

Politici aan de leiband

Een ander moeilijk punt dat stevast opduikt bij de groep van jonge politici is hun beperkte mandaat, wat de compromisbereidheid tijdens de sessies kortwiekert en vooruitgang bemoeilijkt. Weer andere leden hebben geen enkel mandaat omwille van de losse organisatie, wat dan weer leidt tot weinig gerichte feedback.

De contextgevoeligheid

Rest ons nog een laatste moeilijkheid: de contextgevoeligheid van de dialoog. Wanneer we boven schreven dat zelfs ten tijde van Racak de dialoog kon voortduren, dan bedoelden we geenszins dat die dan vlekkeloos verliep. Drama's als Racak spelen de dialoog sterk parten. Het veroorzaakt steeds een crisis die de traagwerkende maar fundamentele sessies in de schaduw stellen. Zeker vanuit de achterban klinkt dan de vraag wat het nut en de zin nog is van de dialoog wanneer de andere kant tot zulke barbarij in staat is? Waarom nog praten? Na Racak regende het afzeggingen van de Albanese Kosovaren die slechts na veel diplomatiek gepalaver konden worden omgebogen. Tijdens de sessie was de bitterheid voelbaar. De argwaan stijgt terug, net als de angst om als verrader bestempeld te worden omdat men net dan met 'de vijand' aan tafel gaat zitten. De crisiscontext bemoeilijkt het project m.a.w. omdat het belang ervan plots verhuuld wordt.

Evalueren en vooruitgaan

Is er een toekomst voor het dialoogproject? Jazeker: het antwoord wordt gegeven door de uitdrukkelijke vraag van beide partijen om door te gaan. Zijn er dan geen moeilijkheden? Toch wel.

Een eerste uitdaging is alle contacten te herstellen. De meeste Albanese deelnemers zijn uit Kosovo gevlucht en bevinden zich in de diaspora. Een deel van de Serviërs is ondergedoken om aan de militaire dienst te ontsnappen. De contacten zijn gefragmenteerd en de eerste bekommernis is dan ook om iedereen op te sporen en hun verhalen te horen.

Pax Christi leerde veel de voorbije jaren en bouwde als ngo een veelzijdige *peace-building* expertise uit. De dialoog zal die ervaring nodig hebben de komende maanden. Traumacounseling zal onontbeerlijk en de eerste zorg zijn. Om de democratische krachten in Servië en Kosovo terug levenskansen te geven, zal er tevens grote aandacht moeten gaan naar de wederopbouw van de verschillende ngo's en organisaties. Zowel materieel als inhoudelijk moeten de Serviërs en de Albanese Kosovaren die zich inzetten voor dialoog en democratische vorming, geruggensteund worden. Hier ligt waarschijnlijk de grootste uitdaging: de uitbouw van een *civil society* die de voedingsbodem voor een democratische cultuur vormt. Zo moeten na de oorlog alle Servische democratische krachten terug verenigd worden. En bij de Albanese Kosovaren moeten de gematigde figuren terug spreekrecht krijgen.

Terwijl de bommenregen voortduurt en de inzamelacties voor de vluchtelingen op volle toeren draaien, zijn de vredesorganisaties uit de Lage Landen al terug actief op het terrein. In Macedonië sporen ze de kernleden van het dialoogproject op en trachten ze aan boord te houden. Daar wordt weer iets opgebouwd. Er is geen andere keuze.

Jan Manssens is licentiaat in de Politieke en Sociale Wetenschappen en als onderzoeker verbonden aan de onderzoeksgroep Middenveld en Beleid van het departement Politieke en Sociale Wetenschappen van de UIA. Daarnaast volgt hij de conflicten in Noord-Ierland en Kosovo op de voet. Hij is bereikbaar met e-mail op: manssens@uia.ua.ac.be. Hij dankt Franklin Devrieze (stafmedewerker Pax Christi Vlaanderen), Kees Wiebering en Sabine Zwiens (beide stafmedewerkers Pax Christi Nederland) voor de medewerking aan dit artikel.